

Contractus Mohatrae ve Fıkıhtaki İne Satışıyla İlişkisi

The Connection Between Contractus Mohatrae and 'Īnah Sale in Islamic Law

Yasin GÖKGÖZ¹

Geliş Tarihi (Received): 13.09.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 20.11.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Bu çalışma, Orta Çağ kanon/kilise hukukunda “contractus mohatrae” adıyla bilinen ve satış görüntüsü altında tefecilik işlemini mümkün kılan, ancak kilise tarafından yasaklanmış bir sözleşme türüne odaklanmaktadır. Ayrıca bu sözleşmenin Roma hukukundaki kaynağı olarak gösterilen meseledeki işlem ile İslam hukukundaki İne satışının aynı olup olmadığı iddiası araştırılmaktadır. Çalışma kapsamında, “contractus mohatrae” teriminin kilise hukukunda ve genel olarak Orta Çağ edebiyatında tam olarak neyi ifade etmek için kullanıldığı, sözleşmenin Klasik Dönem Roma hukukuyla bağlantısı, “mohatra” kelimesinin kökeni ve fıkıhtaki karşılığının ne olduğu, muhâlara ifadesinin fıkıhta kullanıldığı anlamlar ve sözleşmenin İne satışıyla ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Son olarak İne satışının erken dönem İslam kaynaklarında neyi ifade ettiği ve fıkıh terminolojisinde neye karşılık geldiği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Roma Hukuku, Orta Çağ Kilise Hukuku, Contractus Mohatrae, İne Satışı, Ribâ.

&

Abstract: This study focuses on a type of contract known in medieval canon law as “contractus mohatrae”, which enabled usurious transactions under the guise of a sale but was prohibited by the Church. Furthermore, it investigates the claim of whether the issue presented as the source of this contract in Roman law is the same as the “‘Īnah sale” in Islamic law (fiqh). Within the scope of the study, emphasis is placed on what exactly the term “contractus mohatrae” was used to signify in church law and medieval literature in general, the connection of the contract with Classical Roman law, the origin of the word “mohatra” and its equivalent in fiqh, the meanings in which the expression “mukhâlara” is used in fiqh, and the relationship of the contract to the “‘Īnah sale”. Finally, it examines what the ‘Īnah sale signified within early Islamic sources and what it corresponded to the terminology of fiqh.

Keywords: Islamic Law, Roman Law, Medieval Church Law, Contractus Mohatrae, ‘Īnah Sale, Usury.

Atıf/Cite as: Gökgez, Yasin. “Contractus Mohatrae ve Fıkıhtaki İne Satışıyla İlişkisi”. *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 648-673. doi: 10.33931/dergiabant.1549508

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Arş. Gör., Yasin Gökgez, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, vasingokgoz@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Orta Çağ'da kilise hukuku ve ahlak felsefesi edebiyatında "contractus mohatrae" adında, satış görüntüsü altında gizli tefecilik yapmaya olanak veren ve faiz yasağını dolanmaya yarayan bir satış türünden bahsedilmektedir. Özellikle Cizvit ve kazuistlerin bir kısmı tarafından kilisenin faiz yasağını aşma için tavsiye edildiği anlaşılan bu akit, ahlaki açıdan kınanmış ve hukuki olarak yasaklanmıştır. Roma hukuku, Orta Çağ kilise hukuku ve İslâm hukukuna göre tüketim öduncüne yönelik bir sözleşme, doğası gereği verilenden fazlasını alma hakkı doğurmadığı için faize ilişkin bir talep hakkı da vermez. Roma hukukunun farklı dönemlerinde mutuum akdiyle² birlikte faiz istenebilmesi için, stipulatio³ gibi ek bir sözleşme şart koşulmuş, ayrıca faiz miktarı belirli oranlarla sınırlandırılmıştır.⁴ Orta Çağ kilise hukukuna ve İslâm hukukuna göre ise verilenden fazlasını almayı şart koşmak tefecilik olarak değerlendirilmiş ve buna ek sözleşmeyle de olsa izin verilmemiştir.

Bu makale, Orta Çağ hukuk edebiyatında "contractus mohatrae" adıyla anılan sözleşmenin tam olarak ne için kullanıldığını, Klasik Dönem Roma hukukuyla ilgisi bulunup bulunmadığını, "mohatra" kelimesinin kökenini, fıkıhtaki karşılığının ne olabileceğini ve İne satışıyla ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle Orta Çağ Latincesiyle oluşturulmuş bir terim olduğu iddia edilen mohatra adındaki sözleşmenin kilise hukuku, Roma hukuku, ahlak felsefesi ve dil gibi alanlarda yazılmış kaynaklarda nasıl ele alındığı kronolojik biçimde sunulmuş, bu adla olmasa da yasaklamadan önceki dönemlerde işlemin benzer versiyonlarının peşine düşülmüştür.

Ardından, mohatra işleminin İne satışıyla bağlantılı olduğu iddiasını incelemek üzere, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren muhâtara ve İne kavramlarının nasıl anlaşıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada amacımız İne satışının yasak ya da caiz oluşunu ispat etmek değil, mohatra sözleşmesine kaynaklık edip etmediğini ortaya koymak olduğu için; muhâtara ve İne terimleri, fıkıh literatürünün tamamında değil, Batı'da mohatra adlı bir sözleşmeye rastlayabildiğimiz zaman dilimi öncesinde yazılmış fıkıh literatüründe araştırılmış, erken dönemdeki farklı sünnî fıkıh mezheplerinin eserlerinden yararlanılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mohatra akdine ilişkin yapılmış ilk müstakil çalışma, 17. yüzyılda hukukçu Henricus Gregorii (ö. 17. yy.) tarafından kaleme alınan *Dissertatio de Mohatra Contractu* adındaki eserdir.⁵ Bu çalışmanın, 17. yüzyılda hukukçu Kaspar Ziegler (ö. 1690) danışmanlığında hukuk fakültesi mezuniyet tezi olarak yazıldığı düşünülmektedir. Latince olarak kaleme alınmış olan bu eserde, "mohatra" kelimesinin kökeni, akdin tanımı, Roma ve kilise hukuku açısından faiz yasağı, bu akdin dini ve etik yönü ile hukuki boyutları ele alınmıştır. Fakat eserde bu akdin adının Arapça kökeni, neden mohatra/muhâtara olarak isimlendirildiği ve fıkıhtaki İne satışıyla ilişkisi ele alınmamıştır.

Konuya müstakil bir başlık açan günümüz hukukçuları arasında ise Reinhard Zimmermann yer almaktadır. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* adlı kitabında mutuum (karz akdi) konusunda bir alt başlık olarak mohatra akdine yer vermiştir.⁶ Bu başlık altında satış sözleşmesinin bir tür faizli ödünç amacıyla nasıl kullanılabileceğini göstermesi bakımından Orta Çağ'daki mohatra akdini ele alan Zimmermann, bu akdin Roma hukukundaki bir meseleyle bağlantısını kurmaya çalışmıştır.

² Mutuum: Belirli bir miktar para veya misli eşyanın mülkiyetini, aynı tür, kalite ve miktardaki benzerini geri verme borcu altına giren bir kimseye devretmekle kurulan, tek tarafa borç yükleyen ve dar hukuk davası (iudicia stricti iuris) açma hakkı bahşeden Roma hukukundaki en eski aynî akitlerden (re contrahitur) biridir. Bk. Türkan Rado, *Roma Hukuku Dersleri: Borçlar Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2021), 47-52; Ziya Umur, *Roma Hukuku Lügati* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1983), 97, 139.

³ Stipulatio: Quirites Hukuku (=Eski Hukuk) Dönemi'nden itibaren sözlü şekle tabi (verbis contrahitur), tek tarafa borç yükleyen ve dar hukuk davası doğuran Roma hukukunun borç oluşturmadaki genel akit tipi. Bk. Rado, *Roma Borçlar Hukuku*, 67-70; Umur, *Roma Hukuku Lügati*, 202.

⁴ Rado, *Roma Borçlar Hukuku*, 51-53.

⁵ Henricus Gregorii, *Dissertatio de Mohatra Contractu* (Wittenberg: Literis Matthaei Henckelii, 1663).

⁶ Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* (New York: Oxford University Press, 1992), 161-163.

Çalışmasında mohatra akdine başlık açanlardan bir diğeri de Ali Selkor Atak'tır. Atak, *Roma Hukukunda Tüketim Ödücü Sözleşmesi (Karz Akdi-Mutuum)* adlı doktora tezinde bu akde dair bir başlık açmış ve ödünç konusunun doğrudan teslim edilmeksizin mutuuum akdinin kurulmuş sayıldığı örnekler arasında bu akdi incelemiştir.⁷ Akdin adının Arapça kökenli olduğuna değinen Atak, Zimmermann gibi bu akdin Roma hukukundaki bir meseleyle bağlantısı üzerinde durmuş ve konuyu daha detaylı biçimde incelemişse de meselenin fıkhıtaki muhâtarâ ve îne satışı ile bağlantısına değinmemiştir.

Bu akdi bir başlık altında ele alanlar arasında Şükrî Kardâhî de bulunmaktadır. Antik yasalar, katolik ahlaki, İslam hukuku ve modern hukuk açısından tefecilik ve faizi ele aldığı *Le Prêt à Intérêt et l'usure au Regard des Légistations Antiques, de la Morale Catholique, du Droit Moderne et de la Loi Islamique* adlı Fransızca makalesinde Kardâhî, bu akdin İslâm hukukundaki îne satışı olduğu iddiasını dile getirmiştir.⁸

İbrahim Halil Demir, *İslam Borçlar Hukukunda Bey'u'l-îne* adlı doktora tezinde îne satışıyla ilgili kavramlar arasında "muhâtarâ"yı ele almış ve bu başlık altında mohatra akdinin îne satışıyla ilişkisine kısaca değinmiştir.⁹ Çalışmalarında müstakil bir başlık açmasalar da mohatra akdi ile îne satışı arasında bağlantı kuranlar arasında Joseph Schacht¹⁰ ve Abdürrezzak es-Senhûrî de yer almaktadır.¹¹ Ayrıca Fernand Braudel ve Maxime Rodinson gibi tarihçiler de bu akdin kökenini İslam medeniyetine dayandırmışlar ve Müslüman Araplardan Batı'ya geçen terimlerden biri olduğunu öne sürmüşlerdir.¹²

Konuyla ilgili literatürde, mohatra akdine ve kilise tarafından yasaklandığına değinilse de mohatra akdinin tarihsel gelişimi, işlemin tasviri ve yasaklamanın detayları gibi konular özet geçilmiştir. Ayrıca bu akdin Roma hukukundaki bir meseleyle ilişkisinin kurulması eleştirilmiş olsa da bu husus yeterince incelenmemiştir. Diğer taraftan yukarıda adı geçen çalışmalarda, Orta Çağ'da mohatra adıyla kullanıldığı söylenen bir akdin etimolojik açıdan Arapça kökenine, uygulamanın tasvirine ve îne satışıyla ilişkisine işaret edilse de klasik fıkıh kaynaklarında "îne satışı" olarak ifade edilen bu işlemin, neden "îne" adıyla değil de Arapça muhâtarâ kökünden türetilmiş "mohatra" adıyla ifade edildiği üzerinde durulmamıştır. Ayrıca bu isimlendirmenin klasik fıkıh kitaplarında yerinin olup olmadığı ve muhâtarâ ifadesinin fıkhî anlamı detaylı biçimde incelenmemiştir.

Mevcut literatürde nispeten yüzeysel geçilen bu noktaları görerek ortaya koyduğumuz bu çalışmada ise mohatra akdinin kökeni araştırılırken yalnız etimolojik bir köken arayışına girilmemiş olması önemlidir. Araştırmamızda kilise hukukunda tasvir edilen mohatra adlı işlemin iki taraflı oluşu ve akdin mahiyeti de göz önünde tutulmuş ve klasik fıkıh kaynaklarında îne işlemini bu şekilde tasvir eden ekoller araştırılmış, böylece mohatra akdinin muhtemel dayanağı olabildiğince netleştirilmeye çalışılmıştır.

2. Contractus Mohatrae

Mohatra adındaki işleme, Blaise Pascal'ın (ö. 1662) 28 Mayıs 1656'da Paris'teki bir arkadaşına yazdığı mektupta rastlanmaktadır. Mektupta, Pascal'ın Cizvit bir papazla mohatra sözleşmesinin mahiyeti üzerine konuşmaları geçmektedir. Mektupta Cizvit papaz "mohatra"yı, yüksek fiyata veresiye alınan bir malın aynı kişiye daha ucuza peşin parayla geri satılması olarak tanımladıktan sonra, sözleşmeden bu adla bahsedilen eser olarak Buitron Johannes de Soria'nın (ö. 17. yy.) kaleme aldığı *Epilogus Summarum* adlı kitaba da atıfta bulunmakta ve mohatra işlemini, yirmi altına ihtiyacı olan birinin tacirden bir yıl vadeyle otuz altına mal satın alıp aynı malı peşin olarak aynı kişiye yirmi altına geri satması şeklinde

⁷ Ali Selkor Atak, *Roma Hukukunda Tüketim Ödücü Sözleşmesi (Karz Akdi-Mutuum)* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022), 130-143.

⁸ Choucri Cardahi, "Le Prêt à Intérêt et l'usure au Regard des Légistations Antiques, de la Morale Catholique, du Droit Moderne et de la Loi Islamique", *Revue Internationale de Droit Comparé* 7/3 (Temmuz-Eylül 1955), 517-520, 532-533.

⁹ İbrahim Halil Demir, *İslam Borçlar Hukukunda Bey'u'l-îne* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 22.

¹⁰ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: Clarendon Press, 1982), 78-79.

¹¹ Abdürrezzak es-Senhûrî, *el-Vesit fi şerhi'l-Kânûni'l-medenî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 5/427 dip. 1; a.mlf., *Mesâdirü'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 3/139.

¹² Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 157-158; Maxime Rodinson, *İslam and Capitalism*, çev. Brian Pearce (New York: Pantheon Books, 1973), 36, 258.

tasvir etmektedir.¹³ Ayrıca Cizvit papaz, meselenin benzer bir tasvirle geçtiği Leonard de Leys (Lessius) (ö. 1623) adlı yazara ait *De Iustitia et Iure* adlı esere de atıf yapmıştır.¹⁴ Pascal'ın kanonik hukukta işlemi yasaklayan yasalar olduğunu meşhur ahlak felsefecisi Antonio Escobar Mendoza'dan (ö. 1669) aktarması üzerine Cizvit papaz, işlemin yasak kapsamına girmemesi için malın satımıyla ilgili alt ve üst limitlerin aşılmasının ve geri alımın açık ifadelerle şart koşulmamasının yeterli olacağını aynı kişiden naklederek işlemi meşru kılacak çıkış yolları göstermiştir.¹⁵

Konuyla ilgili tartışmaların ele alındığı Henricus Gregorii'in (ö. 17. yy.) *Dissertatio de Mohatra Contractu* adındaki eserinde, "mohatra" kelimesinin İspanyolca bir terim olduğu belirtilmiş, İtalyancada bu işleme "scrocchio" veya "scrocco" denildiği ve tacirin kendisinden borç isteyen kimseye malını ederinin üzerindeki bir fiyata satın sonra aynı malı aynı kişiden daha düşük bedelle geri satın alması şeklinde gerçekleştirildiği Lorenzo Franciosini'den (ö. 1645'ten sonra)¹⁶ aktarılmıştır. Yine aynı eserde, Sigismondo Scaccia'nın (ö. 1634) *De Commerciis et Cambio* adlı kitabına atfen,¹⁷ vadeli ve yüksek fiyattan satılan bir malın yapılan gizli anlaşma uyarınca aynı kimse tarafından peşin ve düşük fiyata geri satın alınması şeklinde gerçekleşen bu tür satışların kilise otoriteleri tarafından yasaklandığı ve İtalyanlar arasında "barocoli", "rompicolli", "retrangoli", "ciananze" gibi adlarla adlandırıldığı nakledilmiştir. Ayrıca Francesco Sacchetti'nin (ö. 15. yy.) *Novelle* adlı eserine atfen *Vocabolario degli Accademici della Crusca* adlı sözlükte,¹⁸ bu işlemin bir tür tefecilik olup buna "scrocchio", "scrocco", "barocolo", "civanza", "merito", "cambio" ve "ritrangola" da denildiği aktarılmıştır.¹⁹

Ünlü Fransız hukukçu Robert Joseph Pothier (ö. 1772), *Tratié du Contrat de Vente* adlı kitabında bu sözleşmeyi mohatra adıyla zikrettikten sonra işlemi, vadeli ve yüksek fiyattan satılan malın peşin ve düşük miktardan geri satılması şeklinde tasvir etmiştir. Ayrıca satış sözleşmesi görünümü altında tefecilik işlemi gizlendiği için bu tür işlemlerin geçersiz olacağını vurgulamış ve ilk satıştan doğan geri ödeme yükümlülüğünün ikinci satıştan alınan miktarla sınırlı olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre önemli olan, tarafların göstermelik irade beyanları değil gerçek niyetleridir. Örtülü bir tefecilik olan bu tür sözleşmelerin ahlaki açıdan da kınanması gerekmekte, kalplere vâkıf olan Tanrı'yı bu şekilde kandırmak mümkün gözükmemektedir.²⁰ Aziz Alphonsus de Liguori (ö. 1787) de işlemi, yüksek fiyata satın alınan malın aynı kişiye düşük bedelle geri satılmasının açık veya örtülü biçimde şart koşulduğu bir akit olarak betimlemiş ve örtülü bir tefecilik faaliyeti olduğu gerekçesiyle mohatra sözleşmesinin meşru olmadığını belirtmiştir.²¹

Model ve sistem açısından Roma hukukundan yararlandığı kabul edilen Skolastik dönem Kilise hukukuna göre de "mutuum" akdi, yani tüketim ödücü sözleşmesi faizsiz olmalıdır. Nitekim tefecilik, Hristiyanların ilk genel konseyi olan Birinci İznik Konsili'nde (MS 325), Mezmurlar 15'e atıfla din adamları tarafından yapılması yasaklanmıştır. Din adamı olmayan (laik) halkın tefeciliği, 9. asra kadar azizler ve din adamları aracılığıyla kınansa da bu husustaki kesin yasaklama, MS 800 civarında

¹³ Buitron Johannes de Soria, *Epilogus Summarum*, (Paris: Simeonem Piget, 1656), 54. | Kelime burada "moatra" şeklinde geçmektedir. Bu kitap, Enrique de Villalobos'un İspanyolca kaleme aldığı (ö. XVII. yy.) *Suma de la Teologia Moral y Canonica* (Alcalá de Henares: Maria Fernandez, 1668) adlı eserinin bir özeti.

¹⁴ Leonardus Lessius, *De Iustitia et Iure* (Anvers: Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1609), 291. | Atıf yapılan yerde, aynı malın karşılıklı olarak farklı fiyatlarla satışına İspanyolların mohatranın yanı sıra "barata" kelimesini de kullandıklarını ifade edilmektedir.

¹⁵ John de Soyres, *The Provincial Letters of Pascal* (Cambridge: Deighton, Bell and Co, 1880), 184-185; Blaise Pascal, *Taşra Mektupları*, çev. Mehmet Alkan (Ankara: Fol Kitap Yayınevi, 2021), 108-109. | Mohatra sözleşmesine kıyasen kira sözleşmesinin de gayrimeşru olduğunu ve kiranın bir tür faiz ve hırsızlık olduğunu savunan Joseph Proudhon Pierre (ö. 1865), Cizvit papazla alay eden Pascal'ı eleştirmiştir. Bk. Joseph Proudhon Pierre, *Mülkiyet Nedir*, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 257.

¹⁶ Lorenzo Franciosini, *Vocabolario Italiano e Spagnolo* (Venedik: Nella Stamperia Baglioni, 1796), "scrocchio", 404.

¹⁷ Sigismondo Scaccia, *De Commerciis et Cambio* (Köln: Viduae Wilhelm Metternich & Filii, 1738), 97.

¹⁸ *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (Napoli: Giovanni di Simone, 1747), "scrocchio", 4/251-252.

¹⁹ Gregorii, *Dissertatio de Mohatra Contractu*, 23-24. | Bu risale Kaspar Ziegler (ö. 1690) danışmanlığında hazırlanan hukuk fakültesi (muhtemelen mezuniyet) tezidir.

²⁰ Robert Joseph Pothier, *Tratié du Contrat de Vente* (Paris: Debure l'aîné, 1762), 34; Senhûri, *el-Vesît*, 5/427 dip. 1.

²¹ Cardahi, "Le Prêt à Intérêt et l'usure", 519.

İmparator Şarlman döneminde çıkarılan bir yasayla yapılmış ve tefecilik “borç olarak verilenden daha fazlasının istenilmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Fakat yedinci emre karşı işlenmiş bir günah, yani bir tür hırsızlık olarak değerlendirilen tefecilik yasaklanmış olsa da dolaylı yoldan bu amacı taşıyan hileli uygulamalar 12. yüzyıldan itibaren yasaklanmaya başlamıştır.²² Nitekim Papa III. Alexander (ö. 1181) döneminde peşin fiyatının üzerinde bir bedel karşılığında yapılan vadeli satışların tefecilik olduğu ilan edilmiştir. Bu yasaklama günümüzde, tefecilik yasağını aşmak maksadıyla yapılan mohatra gibi hileli satışların yasaklanması olarak yorumlanmıştır.²³ 1208 yılında Papa III. Innocentius’un gönderdiği iki mektuptan hareketle kanonistler, örtülü tefecilik işlemi içerdiği için bu tür hileli sözleşmelerin kınanması gerektiği sonucuna varmışlar ve bunları tespit için geri alma şartıyla satış işlemlerinde aradaki farkın adil fiyatın yarısını geçmemesi gibi kriterler ortaya koymuşlardır.²⁴ Dolayısıyla Kilise hukuku mevzuatına bakıldığında, 1679 yılındaki sarıh yasaklamadan önce mohatra adıyla olmasa da işlemin mahiyeti üzerinden yasaklamaların bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Papa XI. Innocentius (ö. 1689) zamanında Roma’da 4 Mart 1679 tarihinde Papalık Makamı tarafından yayımlanan kararnameyle, bu tür hileli sözleşmelerin Kutsal Kitap’taki tefecilik yasağını ihlal ettiği belirtilerek Cizvit ve kazuistlerin bir kısmı tarafından savunulan “contractus mohatra licitus est” (mohatra sözleşmesi yasalır) düşüncesi kınanmıştır.²⁶ Bu kararnamede Cizvit ve kazuistlerin bir kısmına ait olduğu tespit edilen toplam 65 görüş kınanmış, bu görüşleri savunan veya yayanların aforoz edileceği belirtilerek bu görüşler yasaklanmıştır. Nitekim 40. maddede, bazı Cizvit ve kazuistlere göre mohatra sözleşmesi kapsamında satın alınan malın yeniden satışında, üçüncü bir şahıs araya girmeksizin aynı kişiyle gerçekleştirilmesinin ve kâr (görünümlü fâiz) elde etme niyetiyle yapılmasının, işlemin meşru ve yasal sayılması önünde bir engel teşkil etmeyeceğine dair bir görüş aktarılmıştır. Papalık Makamı söz konusu kararnameyle, diğer 65 görüşle birlikte bu görüşün de savunulmasını, tavsiye edilmesini, yayılmasını veya tartışma konusu yapılmasını yasaklamıştır.²⁷

Modern dönemde Fransız hukukçu Louis Guillouard (ö. 1925) ve Belçikalı Ahlak teolojisi uzmanı Piskopos Gustavus Waffelaert (ö. 1931) de mohatra akdini bu adla zikredip yukarıda aktarılanlara benzer betimlemelerde bulunmuşlar ve işlemin örtülü bir tefecilik faaliyeti olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁸ Ünlü Oryantalist Joseph Schacht’a (ö. 1969) göre, İslam borçlar hukuku şeriatın ana ilkeleriyle uyumlu olmakla birlikte, teori ile gerçek hayat arasındaki uyumsuzluklar, bir tür örfî hukuk tarafından ihdas edilen kurumlar aracılığıyla giderilebiliyordu. Nitekim Orta Çağ Latinesindeki “mohatra” terimi, Arapçadaki “muhâtara” (مُحَاطَرَة) kelimesinden gelmekte olup, bu adla anılan sözleşme uluslararası ticaret hukuku aracılığıyla İslâm medeniyetinden Orta Çağ Avrupası’na aktarılmış kurumlardan biridir. Mohatra akdinin Müslümanlar arasında “îne” adıyla bilindiğini söyleyen Schacht bu işlemi, satıcının malı vadeli sattığı miktardan daha az bir bedel karşılığında aynı kişiden peşin olarak geri satın alması şeklinde tasvir etmiş, işin esasında aradaki malın bir tür teminat olduğunu ve iki fiyat arasındaki farkın faizi temsil ettiğini öne sürmüş, karşılıklı satış işlemi (bey’atân fi bey’) kapsamında yorumladığı işlemin Mâlik b. Enes (ö. 179/795) döneminde Medine’de yaygın olarak kullanıldığını ifade etmiştir. İşleme daha esnek bir

²² Hileli uygulamaların ortaya çıkmasının, haclı seferleriyle bağlantısı araştırılmalıdır.

²³ John Noonan, *The Scholastic Analysis of Usury* (Cambridge: Harvard University Press, 1957), 15-20; Sidney Homer - Richard Sylla, *A History of Interest Rates*, (New Jersey: John Wiley & Sons, 2005), 68; Ebû Nasr eş-Şihâr, *et-Tehâyül ‘ale’r-ribâ fi’t-temvîli’l-İslâmî* (Umman: Mektebetü Maskat, 2014), 116.

²⁴ IX. Gregorius, *Decretales* (Köln: Thurnisiorum Fratrum, 1730), 2/413; Cardahi, “Le Prêt à Intérêt et l’usure”, 518.

²⁵ Bu yasaklamaların, haclı seferlerinin gerçekleştirildiği 12. ve 13. yüzyıllara denk gelmesi ve saldırıların, îne işlemine cevaz veren ve uygulayan Şâfiî mezhebi mensuplarının daha yoğunlukta olduğu Kudüs ve civarındaki bölgelere düzenlenmesi, bu işlemin haclı seferlerinde yer alan İspanyol şövalyeler aracılığıyla Avrupa’ya taşınmış olabileceği olasılığını akla getirmektedir. Mohatra kelimesinin, Arapçadan ilk olarak İspanyolcaya geçtiği iddiası da buna destek olarak öne sürülebilir.

²⁶ Bu düşüncenin kınanması, o günkü Hristiyanlar arasında mohatra sözleşmesinin kilise mevzuatına uygun olduğunu savunanların olduğuna işaret etmektedir.

²⁷ XI. Innocentius, *A Decree Made at Rome, the Second of March, 1679 Condemning Some Opinions of the Jesuits and Other Casuists*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonu, <https://name.umdl.umich.edu/A45897.0001.001> (Erişim 22 Mayıs 2024); Cardahi, “Le Prêt à Intérêt et l’usure”, 518-519; Henrico Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, (Friburg: Herder, 1911), 353; Rodinson, *Islam and Capitalism*, 36, 258.

²⁸ Cardahi, “Le Prêt à Intérêt et l’usure”, 518, 519.

tabirle “mu’âmele”, tefeciye ise “tâcir” denildiğini bildirmiştir.²⁹

Benzer açıklamalarda bulunan Lübnanlı hukukçu Şükrî Kardâhî’ye (ö. 1973) göre de hukuku hızla ilerleyen hayatla uyumlu hale getirmeye çalışan fakihler, ticari ve ekonomik gereklilikler doğrultusunda karzın (mutuum) ücretsiz karakterini kısmen göz ardı etmenin ve şer’î kısıtlamalara istisna getirmenin gerektiğini kabul etmişler ve ribâ yasağını aşmak için kaçış yolları (hiyel) geliştirmişlerdir. Bu hilelerden biri de Orta Çağ’da kanonistlerin “contractus mohatrae” olarak adlandırdıkları “ine satışı”dır.³⁰ Oryantalist Ganfrey Demombynes (ö. 1957), İslam doktrininde ine olarak bilinen mohatra sözleşmesinin, Bağdat’ta finans piyasasının merkezinde yer alan Yahudi tefeciler ve dış ticareti elinde tutan Hristiyan tacirlere karşı ticari rekabeti desteklemek ve Müslüman tacirlerin eksikliğini gidermek amacıyla izlenen politikalar neticesinde İslâm toplumunda yaygınlaştığını iddia etmektedir.³¹

Fernand Braudel (ö. 1985) medeniyetlerin sadece savaşmadıklarını, bunun yanı sıra birbirlerinden kültürel aktarımda da bulduklarını söyledikten sonra, Batı kapitalizminde yabancı kökenli olduğu düşünülen ne varsa çıkış noktasının İslâm olduğunu ifade etmiş ve Avrupa’nın Müslümanlardan aldığı birkaç hususa dikkat çekmiştir. Ona göre kambiyo senedinin Avrupa’da ilk olarak yayıldığı yer olarak bilinen İtalyan şehirleri ve oralarda yaşayan tacirlerin, çok erken tarihlerden itibaren İslâm dünyasında kullanılagelen ve özellikle yüklü miktarda parayı bir kâğıt parçasıyla uzak yerlere nakletme kolaylığı sağlayan İslâmî süfteceyi, ticaret ilişkisi içerisinde buldukları Müslüman komşularının elindeyken fark etmemiş olmaları çok uzak bir ihtimaldir. Ona göre esasen bir süftece olan kambiyo senedi, Avrupa’nın Müslümanlardan öğrendiği bir husustur. Yine Braudel’e göre Batı’nın kelime hazinesine geçmiş İslâmî kelimeler arasında “mohatra” da vardır. Kelimenin on dördüncü yüzyıl Latince metinlerde geçtiğini söyleyen Braudel, vadeyle satılan malın peşin olarak aynı kişiye yeniden satılması anlamında kullanıldığını bildirmektedir.³²

Maxime Rodinson (ö. 2004) da mohatra adındaki işlemin Orta Çağ’da yaygın olduğunu ve Batı Avrupalıların bu şekildeki hileli işlemi, Arapça adını değiştirmeden uyguladıklarını belirtmiştir. Bir taraftan -yukarıda aktardığımız- Pascal’ın mohatra akdinin faydalarını anlatan bir Cizvit papazıyla alay etmesini nakleden Rodinson, diğer taraftan Papalık Makamının 1679’daki kararına atıf yaparak mohatra satışının yasaklandığını belirtmiş ve bunları kelimenin Orta Çağ’daki kullanımının delili olarak sunmuştur. Rodinson, “mohatra” kelimesinin Arapçadaki “risklerin üstlenildiği satış” anlamındaki “bey’u’l-muhâtarâ”dan geldiğini iddia etmiş, hile ve aldatma anlamında da kullanıldığını belirttiikten sonra kelimenin İspanyolcada varlığını hâlen sürdürdüğünü ve Portekizcede bu kelimenin “mofatra” şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir.³³

Konuya ilişkin yukarıdaki anlatılardan özetle, mohatra sözleşmesinin vadeli ve piyasa değerinin üzerinde satılan bir malın, aynı kişiye peşin ve daha düşük bir bedelle geri satılması şeklinde, faiz yasağını aşmak amacıyla iki kişi arasında gerçekleşen bir işlem olduğu, sözleşmenin İspanyolcada mohatra adıyla terimleştirildiği, kelimenin aslında Arapça kökenli olduğu ve bu işlemin diğer Avrupa dillerinde de farklı adlarla mevcut olduğu anlaşılmıştır. Ancak modern dönem Roma hukuku çalışmalarında, 17. yüzyılda papalık tarafından gizli tefecilik içermesi nedeniyle yasaklandıktan sonra, mohatra satışının farklı bir anlamda kullanıldığı iddia edilmiştir. Bu görüşe göre “contractus mohatrae”, ödünç isteyen birine doğrudan ödünç vermek yerine, ona üçüncü bir kişiye satıp satış bedelini ödünç olarak saklayabileceği bir mal verme işlemi için kullanıldığı öne sürülmüştür. Ayrıca mohatra kelimesinin aslen Arapça “hatar” (tehlike/risk) kelimesinden geldiği ve borçlunun satış bedeli borcunu

---

²⁹ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, 78-79.

³⁰ Cardahi, “Le Prêt à Intérêt et l’usure”, 532-533.

³¹ Cardahi, “Le Prêt à Intérêt et l’usure”, 539.

³² Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm* (çev. Mustafa Özel), 155-158, 162. | Braudel’in süftece ve kambiyo senediyle ilgili söylediği gibi, Müslüman Araplar ile İtalyan tacirlerin deniz ticaretinin kesiştiği bir nokta olan Sicilya kıyılarının, ine işleminin Avrupa’ya geçişinde etkisi, göz ardı edilmemesi gereken olasılıklardan biridir. Bk. Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm* (çev. Mustafa Özel), 156-157.

³³ Rodinson, *Islam and Capitalism*, 36, 258.

ileride ödeyememe riski bulunduğu için akdin bu şekilde isimlendirildiği ifade edilmiş,³⁴ bu adlandırmaya Orta Çağ öncesi Roma hukuk edebiyatında rastlanmamakla birlikte, sonraki dönemlerde sözleşmenin doğrudan Roma hukukuna ait olmayan bir terimle, yani “contractus mohatrae” şeklinde adlandırıldığı belirtilmiştir.³⁵ Bu şekilde betimlenen bir tüketim öduncü sözleşmesinin hukuken geçerli bir şekilde kurulabileceği düşüncesi ise Klasik Dönem Roma hukukçusu Ulpianus’un (ö. 228)³⁶ benzer olduğu iddia edilen bir meseledeki görüşüne dayandırılmaktadır.³⁷

Roma hukukunda “mutuum” (tüketim öduncü) sözleşmesi, malın fiilen teslimiyle meydana gelen bir aynî (real) sözleşme olup, tarafların sadece karşılıklı irade beyanları akdin kurulması için yeterli sayılmamış; bunun yanı sıra ödünç verenin ödünç konusu mislî eşyayı fiziksel olarak teslim etmesi ve bu yolla mülkiyetin doğrudan devri şart koşulmuştur. Fakat bu kuralın birkaç istisnası vardır. Bunlardan biri de kendisinden ödünç para istenilen birinin ödünç vermek yerine ödünç isteyene, bir başkasına satın elde edeceği parayı ödünç olarak kullanması için esasen ödünce elverişli olmayan gayrimislî bir eşya vermesi durumudur. Mutuum akdinin bu şekilde kurulmasıyla ilgili Roma hukukçuları arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Klasik Dönem hukukçularından Iulianus (ö. MS 2. yy.)³⁸ ve Africanus’a (ö. MS 2. yy.)³⁹ göre böyle bir durumda mutuum akdi kurulmamış sayılır ve malı veren kişi para öduncü için açılacak olan davayı (actio/condictio certae creditae pecuniae) açma hakkına sahip olmaz.⁴⁰ Bu görüş, mutuum akdinin ödünç konusu malın mülkiyet devri niyetiyle birlikte sadece fiziksel olarak teslimi ile kurulabileceğini öngören geleneksel şekilci hukuk anlayışı olarak eleştirilmiştir.⁴¹ Geç Klasik Dönem hukukçularından Ulpianus’a göre ise kendisinden para öduncü talep edilen bir kişi, yanında para bulunmadığı gerekçesiyle ödünç isteyene, herhangi bir üçüncü şahsa satması ve elde edeceği satış bedelini ödünç olarak kullanması amacıyla, para dışındaki bir eşya (örneğin altın bir kâse) verir, ödünç isteyen de verilen malı teslim aldıktan sonra, bu malı üçüncü bir şahsa satın elde ettiği parayı ödünç olarak kullanmak üzere fiilen teslim alırsa, bu aşamada mutuum akdi kurulmuş sayılır. Burada önemli olan husus, böyle bir durumda mutuum akdinin kurulabilmesi için malın sadece verilmesinin yeterli olmayıp, malın satılarak satış bedelinin ödünç isteyen tarafından teslim alınmasının da gerektiğidir. Zira yalnızca alacak hakkı üzerinden ödünç sözleşmesinin kurulamayacağı düşünülmektedir.⁴² Ulpianus’un bu meseleyi onaylamasının arkasında, varsayıma dayalı bir teslimin (traditio ficta) maddî teslim yerine

³⁴ Atak, *Mutuum*, 130-131; Antonio Saccoccio, *Il Mutuo Nel Sistema Giuridico Romanistico* (Torino: G. Giappichelli Editore, 2020), 101.

³⁵ Atak, *Mutuum*, 119 dip. 211, 131, 143.

³⁶ Domitius Ulpianus: Aslen Filistinli olup Klasik Dönem hukukçularından Papinianus ve Paulus’un yardımcılığını yapmıştır. Paulus’la birlikte Klasik Dönem’in en büyük hukukçularından biri olarak kabul edilir. İmparator II. Theodosius’un 426 tarihli Lex Citationis adlı emirnamesiyle eserlerindeki görüşlerinin kanun kuvvetinde olduğu beyan edilen beş Klasik dönem hukukçusundan biridir. Bk. Umur, *Roma Hukuku Lüğati*, 116, 217.

³⁷ Bülent Tahiroğlu - Belgin Erdoğmuş, *Roma Hukuku Meseleleri* (İstanbul: Der Yayınları, 2010), 131, 132 dip. 2; Atak, *Mutuum*, 131. | Bu görüşü dile getirenler arasında Louis Alexander (ö. 20 yy.), Adolf Hohenstein (ö. 1937), Kurt Isermeyer (ö. 1956) ve Ulrich von Lübtow (ö. 1995) gibi bir kısım romanistin bulunduğu aktarılmıştır. Bk. Atak, *Mutuum*, 131, 132.

³⁸ Salvius Iulianus: Afrika kökenli olup Klasik Hukuk Dönemi’ndeki Sabiniani mektebi hukukçularının önde gelenlerindendi. Bk. Umur, *Roma Hukuku Lüğati*, 97, 189.

³⁹ Sextus Caecilius Africanus: MS II. yüzyılın ortalarında yaşamış olan Klasik Dönem hukukçusu. Kendisi gibi Afrika kökenli olan Iulianus’un talebesi ve sıkı bir takipçisiydi. Bk. Umur, *Roma Hukuku Lüğati*, 21.

⁴⁰ D. 17, 1, 34, pr.; Alan Watson, *The Digest of Justinian* (Philadelphia: University, of Pennsylvania, 1998), 2/32; Atak, *Mutuum*, 113-115, 119, 132. | Fakat ödünç isteyen malı sattıktan sonra elde edeceği parayı kaybetmesi durumunda hasar sorumluluğu, ödünç sözleşmesi oluşmamış olsa bile eşyayı verene değil malı teslim almış olan ödünç isteyene aittir. Bk. D. 17, 1, 34, pr.; Watson, *The Digest of Justinian*, 2/32; Atak, *Mutuum*, 132.

⁴¹ Zimmermann, *The Law of Obligations*, 161; Atak, *Mutuum*, 135.

⁴² D. 12, 1, 11, pr.; Watson, *The Digest of Justinian*, 1/359; Zimmermann, *The Law of Obligations*, 162; Atak, *Mutuum*, 132, 136, 141. | Bu maksatla verilen mal, kusuru olmaksızın ödünç isteyen elinde satış öncesi zayi olursa hasar sorumluluğunun kime ait olacağı konusunda Ulpianus, erken Klasik Dönem hukukçularından Nerva’nın (ö. MS 33) yaptığı ayrımı tercih ettiğini söylemiştir. Buna göre ödünç istenilen kişinin verdiği malı kendisinden ödünç istenilmeden önce zaten satma niyetindeyse veya malın satımı sonucunda oluşacak ödünç işlemi için faiz şart koşmuşsa, tıpkı başkasına satması için vekalet verdiğinde olduğu gibi hasara malı veren (ödünç istenilen) kişi katlanmalıdır. Zira vekilin satmak üzere teslim aldığı elindeki mal emanet hükmünde olup “casum sentit dominus” (beklenmedik hâl maliki etkiler) şeklindeki genel ilkeye göre hasar malike ait olmalıdır. Fakat verenin satma niyeti olmayıp malı satışa çıkarmasının sebebi sırf ödünç isteyen ihtiyacını gidermekse, özellikle de ödünç faizsiz olarak vermişse hasar sorumluluğu malı alana (ödünç isteyene) ait olacaktır. Bk. D. 12, 1, 11, pr.; Watson, *The Digest of Justinian*, 1/359; Atak, *Mutuum*, 132, 141. Ulpianus’un meseleye ilişkin böyle bir ayrım yapması, ödünç istenilen para dışındaki malın yalnızca teslimiyle mutuum akdinin oluşmadığını göstermektedir. Zira malın verilmesiyle akit kurulmuş sayılıysaydı, teslimle mal doğrudan ödünç isteyen mülkiyetine gireceği için her türlü hasara onun katlanması gerekir, böyle bir ayrıma da gerek kalmazdı.

geçip mutuum akdinin böyle bir teslimle kurulabileceği ve farazî teslimin ikili devir (datio) kurgusuyla gerçekleştirilebileceği düşüncesinin bulunduğu belirtilmiştir. Örnek olayda yer alan ikili datio kurgusu kapsamında, satmak üzere eşyayı alan kişi malı satın fiilen parayı üçüncü şahıstan aldığı anda, önce parayı malı ilk verene teslim etmiş (datio solvendi), ardından da parayı ödünç olarak ondan geri almış (datio obligandi) sayılır.⁴³

Ulpianus'tan aktarılan bu örnek olay ile Orta Çağ'da gizli bir tefecilik maksadıyla yapılan mohatra sözleşmesi arasında birtakım önemli farklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ulpianus'tan aktarılan örnek olayda işlem üç taraflı iken mohatra iki kişi arasında cereyan etmektedir. Ayrıca örnek olayda bu işlemin gizli bir tefecilik maksadıyla yapıldığı açıkça belirtilmediği ve meselenin kurgusu da uygun olduğu için, işlemin ödünç isteyeninin ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılması da imkân dahilindedir. Nitekim örnek olayda satış fiyatı üzerinden ödünçün kurulması kararlaştırılmış, satışın özellikle malın piyasa değerinin üzerinde bir fiyattan gerçekleştirilmesi veya borçlanmanın satış fiyatının üzerindeki bir miktardan gerçekleşmesi şart koşulmamıştır. Dolayısıyla örnek olaydaki ifadelerle göre ödünç sözleşmesi, verilen malın satılması ve bedelin peşinen tahsil edilmesi anında kurulmuş sayılacağı için, ödünç işleminin konusu ile satış bedeli arasında miktar birlikteliği söz konusu olup hangi fiyattan satış gerçekleşirse o miktardan borçlanma gerçekleşecektir. Böyle bir durumda iki miktar arasında fark olmazsa faizden de bahsedilemez. Daha önemlisi Ulpianus'un kendisi de *Digesta*'dan aktarılan meselenin sonunda olayın faizsiz gerçekleşebileceğini açıkça ifade etmiştir.⁴⁴ Yine üçüncü kişiye satıldıktan sonra malın ilk sahibine dönmesi örnek olayda hesaba katılmadığı gibi vadeden de bahsedilmemiştir.

Alman hukukçu ve romanist Reinhard Zimmermann, satış sözleşmesinin bir tür faizli ödünç maksadıyla nasıl kullanılabileceğini göstermesi bakımından Ulpianus'tan aktarılan yukarıdaki meselenin, Orta Çağ'daki hukukçulara kendi dönemlerindeki faize ilişkin sınırlamaları aşabilmek için ışık tuttuğuna işaret etmiştir. Contractus mohatrae teriminin ise Orta Çağ'da kullanılan bir terminoloji olduğunu kabul etmekle birlikte, yukarıda aktarılan Roma hukukundaki meselenin Orta Çağ'daki contractus mohatrae'nin gelişimi ile bağlantılı olduğunu ima etmiştir.⁴⁵ Zimmermann'ın anlattığı diğer bir sorunun, Ulpianus'tan aktarılan meseleyi tasvir edişinde olduğu düşünülmektedir. Zimmermann'ın betimlemesine göre, A piyasa değeri 100 aureus olan altın bir kâseyi belirli bir vadeyle 120 aureusa B'ye satmakta, B ise bu kâseyi C'ye 100 aureusa peşin olarak satmaktadır. Bu tasvire göre B aslında A'dan, 100 aureus tüketim ödünçünü %20 faizle almış bir kişi konumundadır. Prosedür, üçüncü taraf (C) devre dışı bırakılarak basitleştirilmiş, böylece hayali bir çifte satışın, mutuum akdi ve faiz anlaşması yerine nasıl kullanılabilirdiği görülmüştür.⁴⁶ Buradaki sıkıntı, Ulpianus'taki örnek olayda kâseyi veren, ödünç isteyenine bunu doğrudan satmamakta, bilakis üçüncü bir şahsa satması için vermektedir. Dolayısıyla ilgili meselede, kâse verilirken herhangi bir vade ve piyasa değeri üzerinde bir fiyat belirlemeden

⁴³ D. 12, 1, 15; Watson, *The Digest of Justinian*, 1/360; Atak, *Mutuum*, 111-112, 135-136. | Roma hukukunda ikili datio kurgusu, MS II. yüzyılda yaşamış olan Proculiani mektebinden Publius Iuventius Celsus'a dayandırılmaktadır. Bk. Zimmermann, *The Law of Obligations*, 159; Atak, *Mutuum*, 106-107. İslam hukukunda da buna benzer bir farazî teslim türünden bahsedilebilir. Kişi bir kimseye kendi adına üçüncü bir şahsa belirli bir miktar para ödeme talimatı verdiğinde ödeme yapması istenilen kişi bu miktarı ilgili şahsa peşinen öderse, ödeme yapan kişinin talimat verene rücu hakkı doğar. Zira bu örneğe göre talimat veren, ödeme yapmasını istediği kişiden ödünç istemiş kabul edilir. Talimat veren adına ödeme yapılabilmesi için, ödenen paranın önceden talimat verenin mülkiyetinde olması gerekir. Ödeme yapan şahsın nakit ödemeyi gerçekleştirdiği para ise ödemeyi yapanın olup sırf ödünç istedi diye talimat verenin olamaz. İşte bu durumda ödemedeki kullanılan nakit paranın talimat verenin malvarlığına geçmesi için talimat vermenin öncesinde şöyle bir işlem kurgulanır: Talimat veren ödeme yapmasını istediği kişiden talimattaki geçen miktardaki parayı ödünç istemiş ve ödemenin yapılacağı alacaklısını bu miktarı önce kendi namına, sonra da alacaklının bizzat kendisi adına ahzükabz etmeye vekil kılmış sayılır. Bk. Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993), 20/55. Fakat iki mesele arasında fark vardır. Ulpianus'un anlatımına göre üçüncü şahsın belirli biri olması gerekmemekte, malı verenin parasını tahsil eden kimse konumunda olan ödünç isteyen, parayı tahsil ettiğinde önce elindeki parayı malı kendisine verene ödemiş, sonra da ödemeyi alan mal sahibi sanki bu parayı ona ödünç olarak geri vermiş sayılmaktadır. Mebsût'taki örneğe göre üçüncü şahsın belirli olması gerekmemekte ve nakit ödemeyi alan kişi önce ahzükabza vekil sıfatıyla parayı talimat veren adına, sonra talimat verenin malı haline gelen elindeki parayı asaleten kendisi adına teslim almaktadır.

⁴⁴ D. 12, 1, 11, pr.; Watson, *The Digest of Justinian*, 1/359; Atak, *Mutuum*, 141.

⁴⁵ Zimmermann, *The Law of Obligations*, 161-163.

⁴⁶ Zimmermann, *The Law of Obligations*, 163.

bahsedilmemektedir. Ayrıca örnek olayda kâseyi alan kişinin ödünç alma işlemi, satış sonucu elde edeceği miktara bağlı olup borçlanma, satış sonucunda gerçekleşmekte iken Zimmermann'ın tasvirinde ödünç isteyen, malı vadeyle piyasa değeri üzerinde bir bedelle satın aldığı anda malı verene karşı istenilen miktarda borçlanmış olmaktadır. Dolayısıyla bu tasvir şayet Ulpianus'un meselesine aitse burada bir sıkıntı olmalıdır. Şayet bu tasvir, kilise hukukundaki faiz yasağını aşmak için Hristiyanların ortaya koydukları hilelerin gelişim sürecini anlatmak istiyorsa burada da bir sıkıntı olduğu düşünülmektedir. Zira Zimmermann'ın atf yaptığı eserde Pascal'ın mektubuna gönderme yapılarak, İspanyolca "mohatra" olarak bilinen işlem, vadeli olarak yüksek fiyattan satın alınan malın aynı kişiye peşin olarak daha düşük bir fiyattan geri satılması şeklinde tasvir edilmiş ve işlemin iki kişi arasında geçtiği belirtilmiştir. Aynı yerde mohatra işlemi, kişinin malı vadeli olarak yüksek fiyattan satın aldığı, ardından aynı malı üçüncü bir kişiye peşin para karşılığında daha düşük bir fiyata sattığı başka bir anlaşma türüyle karşılaştırılmış ve bu son işlemin daha tolere edilebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu işlemin Moskova'da yaygın olarak uygulandığı aktarılmıştır.⁴⁷ Yani işlemin iki taraflı gerçekleştirilmesi mohatra adıyla bilinip uygulanmakla birlikte, özellikle 1679 yılındaki yasağın sonrasında işlemin üç taraflı gerçekleştirildiği şekle dikkat çekilmiş ve bunun iki taraflı işleme göre yasal olarak daha kabul edilebilir olduğu belirtilmiştir.

Modern dönem Roma hukuku tarihçilerinden Alman hukukçu Fritz Schulz ise mohatra kelimesinin Arapçadaki "muhâtara"dan geldiğini ve faize ilişkin kanonik yasağı aşmak amacıyla vadeli ve yüksek fiyattan satılan malın aynı kişiden peşin ve daha düşük bir fiyata geri satın alınması şeklinde yapılan işlemi belirtmek için Orta Çağ'da kullanılan Latince bir terim olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Schulz, Ulpianus'tan aktarılan meseledeki sözleşmenin bir kısım modern hukukçu tarafından bu terim kapsamında değerlendirilmesini ise gereksiz ve hatalı görmektedir.⁴⁸ Ayrıca Papalık Makamının 1679 yılındaki yasağından sonraki yüzyılda yaşamış olan Fransız hukukçu Pothier, bu sözleşmeyi mohatra adıyla zikrettikten sonra vadeli ve yüksek fiyattan satılan malın, peşin ve düşük miktardan geri satın alınması olarak tanımlamıştır.⁴⁹ Şayet öne sürüldüğü gibi, yasaklamadan sonra mohatra sözleşmesi, ödünç istenilenden başka bir malın satılıp bedelinin ödünç olarak saklanması anlamında kullanılmış olsaydı, döneminin ünlü romanist hukukçusu Pothier, onu bu anlamda kullanmaz veya iddia edilen diğer kullanımına dikkat çekmezdi.

Orta Çağ Latincesi ve İspanyolcada kullanılan "mohatra" teriminin Arapçadaki "muhâtara" (مُحَاطَرَة) kelimesinden türetildiği ve bu kelimenin fıkıhta "îne satışı" (بَيْعُ الْعَيْنَةِ) olarak bilinen bir işlemi tanımlamak için kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵⁰ Nitekim kelimenin İspanyolcadaki kullanımına işaret eden Reinhart Dozy (ö. 1883) de muhâtara satışını, vadeli ve yüksek fiyattan satılan bir malın, aynı kişi tarafından peşin ve daha düşük bir fiyatla geri alınması şeklinde tanımlamıştır.⁵¹ Yukarıda aktarılanlardan anlaşıldığına göre işlem, daha çok İspanya ve Portekiz coğrafyasında mohatra/mofatra adıyla bilinmektedir.⁵² Dolayısıyla Orta Çağ Avrupası'na bu terimin girişinin bu coğrafya üzerinden olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Bu noktada şu sorular akla gelmektedir: Eğer mohatra işlemi klasik fıkıh kaynaklarındaki îne satışı anlamına geliyorsa ve bundan esinlenilerek böyle bir işlem ortaya koyulduysa niçin îne adıyla değil de Arapça muhâtara kökünden türetilmiş bir adla anılmıştır? Klasik fıkıh literatüründe muhâtara hangi anlamlarda kullanılmıştır ve bu anlamlar arasında îne satışı bulunmakta mıdır? Özetle muhâtara ve îne arasında ne gibi bir ilişki vardır? Öte yandan borçlunun vadeli satıştan doğan satış bedeli borcunu

⁴⁷ Samuel Pufendorf, *De Jure Naturae et Gentium* (Oxford: The Clarendon Press, 1934), 518.

⁴⁸ Fritz Schulz, *Classical Roman Law* (Oxford: The Clarendon Press, 1961), 510. | Kanaatimizce de yukarıdaki Ulpianus meselesi "contractus mohatrae"den farklı olup Schulz haklıdır. Diğer taraftan Schulz'un, Ulpianus'tan aktarılan meseleye contractus mohatrae dediğini ima eden bir atf da yapılmıştır. Krş. Tahiroğlu - Erdoğmuş, *Roma Hukuku Meseleleri*, 132 dip. 2.

⁴⁹ Pothier, *Tratié du Contrat de Vente*, 34.

⁵⁰ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, 78-79; Cardahi, "Le Prêt à Intérêt et l'usure", 532-533, 539; Senhûrî, *el-Vesît*, 5/427 dip. 1; a.mlf., *Mesâdirü'l-hak*, 3/139.

⁵¹ Reinhart Dozy, *Tekmilâtü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*, çev. Muhammed Selim en-Na'imî (Bağdat: Vizâretü's-sakâfe ve'l-i'lâm, 1979-2000), 4/136.

⁵² Avrupa'daki diğer bölgelerde, örneğin İtalya'da "scrocco" gibi farklı lafızlarla ifade edilebildiği aktarılmıştır.

ödeyememe riski bulunduğu için akdin bu şekilde isimlendirildiği şeklinde bir görüş bulunmaktadır.⁵³ Fakat bütün vadeli satışlarda böyle bir risk bulunabileceği ve her vadeli satışa da mohatra denilemeyeceği için, bu açıklama kanaatimizce uygun değildir.

3. Muhâtarâ Kelimesinin Fıkıhtaki Kullanımları

“Mohatra”nın muhâtaradan geldiği ve Arapça kökenli bir kelime olduğu birden fazla araştırmacı tarafından ifade edilmiştir.⁵⁴ Arapçada “muhâtarâ” kelimesi canı veya malı tehlikeye atmak, kumar oynamak, bahse girmek, malını bahis olarak ileri sürmek, ödül karşılığı yarışmak, istenilmeyen şekilde sonuçlanabilecek düşüncesizce bir eylem gerçekleştirmek ve cüret etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵ Modern dönem iktisat literatüründe daha çok risk ve riskli işleme karşılık gelen muhâtarâ kelimesinin⁵⁶ günümüz İslâm hukuku edebiyatında İne satışını ifade etmek için de kullanıldığı belirtilmiştir.⁵⁷

Klasik fıkıh kaynaklarında çoğunlukla sözlük anlamı çerçevesinde kullanılmakla birlikte, aynı zamanda kumar, bahis, garar veya belirsizlik gibi fikhî terimlerle beraber veya doğrudan bunları ifade etmek amacıyla kullanımına da rastlanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de muhâtarâ kelimesi kullanılmamış, hadislerde ise farklı anlamlarda kullanılmıştır. Teşrik günlerinin faziletine ilişkin bir hadiste muhâtarâ kelimesi cihadı nitelemek için, kişinin kendi canını ve malını tehlikeye atarak ölümle veya zararlı sonuçlanabilecek riskli bir eyleme girişmesi anlamında kullanılmıştır.⁵⁸ Fıkıh kitaplarında özellikle cihad bahislerinde bu kullanıma rastlanmaktadır.⁵⁹ İslâm’da kişinin can güvenliğini tehlikeye atması yasaklanmış olsa da⁶⁰ cihad bundan ayrı tutulmuş, hatta teşvik edilmiştir.

Muhâtarâ kelimesi kişinin malını riske atması ve onu yok olma veya zarara uğrama tehlikesiyle karşı karşıya bırakması anlamında da kullanılmıştır. Can güvenliğini riske atmakta olduğu gibi mala ilişkin muhâtarânın da hükmü duruma göre değişmektedir. Nitekim hükmü açısından iki türlü muhâtarânın bulunduğu ifade edilmiş, meşru şekilde gerçekleştirilen ticari işlemlerdeki malın tamamen veya kısmen telef olma tehlikesi ya da kâr elde edememe riski, helal olan muhâtarâ kapsamında değerlendirilmiştir.⁶¹ Genellikle malın mülkiyetine sahip olmaktan kaynaklanan veya kazanç ve kayıp arasındaki denge ilkesine dayanan bu muhâtarâ türünü barındıran ticari faaliyetlerde işlem, üç olasılıktan biriyle sona erebilmektedir: Birincisi, her iki tarafın kâr elde etmesi; ikincisi, her iki tarafın zarar etmesi; üçüncüsü ise bir tarafın kâr elde etmesine karşın diğer tarafın zarar etmesidir. Yani helal kabul edilen riskli işlemlerde bir taraf kâr elde ederken diğer tarafın zarar etmesi şeklinde zorunlu tek bir sonuç olmayıp, her iki tarafın da aynı anda kazanma ve kaybetme ihtimali bulunmaktadır.⁶² Ayrıca kişinin yolculuğa çıkarak ikamet ettiği yerin dışında ticaret yapması, mal güvenliğini tehlikeye sokmak şeklinde değerlendirilmesine rağmen meşru muhâtarâ kapsamında ele alınmış, riskin artmasıyla kârın da artacağına işaret edilmiştir.⁶³ İkinci tür muhâtarâ ise haksız kazanç ve kumar gibi eylemlerden ötürü meşru sayılmayan işlemlerdeki

⁵³ Atak, *Mutuuum*, 131.

⁵⁴ Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, 78-79; Rodinson, *Islam and Capitalism*, 36, 258.

⁵⁵ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Matba'atü hükümeti Kuveyt, 1965-2002), “hatar”, 11/197, 200, 201; Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsıra* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1429/2008), “hatar”, 1/661, 662.

⁵⁶ Abdurrahman b. Abdillâh el-Hamîs, *el-Muhâtarâ fi'l-mu'âmelâti'l-mâliyye* (Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1432/2011), 18; Mehmet Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler* (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 45-46.

⁵⁷ Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, 3/139; Demir, *Bey'u'l-İne*, 22.

⁵⁸ İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Teşrik günleri yapılan ameller, senenin geri kalan günlerindeki amellerden daha üstündür.” Cihada dahi üstün olup olmadığına dair bir soru üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Canını ve malını tehlikeye atarak cihada gidip geri dönemeyen ve şehit olan kişinin ameli dışında (bugünlerde yapılan amel) cihaddan da üstündür.” Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422/2001), “el-İdeyn”, 11.

⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/48; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/100.

⁶⁰ “Kendinizi tehlikeye atmayın...” Bk. el-Bakara 2/195.

⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi Hayri'l-'ibâd* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994), 5/723.

⁶² Hamîs, *el-Muhâtarâ*, 29.

⁶³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Dâru'l-kütübü'l-Misriyye, 1384/1964), 5/151.

risk çeşididir.⁶⁴

Riske dayalı haksız kazanç şeklinde ifade edilebilecek muhâtarâ teriminin merkezindeki anlam, tesadüfi bir şartın gerçekleşmesine bağlı olarak yapılan bahis sözleşmesidir. Nitekim klasik Arapça sözlüklerde muhâtarâ kelimesi bahse tutuşmak anlamına geldiği, mürâhene (مراهنة) ve münâhabe (مناخبة) gibi kelimelerin de bu anlamı taşıdığı ifade edilmiştir.⁶⁵ Cessâs (ö. 370/981), muhâtarânın kumarın alt türü olduğu hususunda ilim ehlinin fikir birliği içerisinde olduklarını bildirmekte, İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) muhâtarânın bir tür kumar olduğuna dair sözünü aktarmakta ve kumarın haram kılınmasıyla bu işlemin de haram kılındığını ifade etmektedir.⁶⁶ Tarafların birbirine zıt iddialarını güçlendirmek amacıyla her birinin, kendi savının yanlış çıkması durumunda diğerine bir edim vadettiği sözleşme olarak tanımlanabilecek olan bahis işleminin⁶⁷ muhâtarâ ve/veya benzer bir kelimeyle ifade edilmesine, Hz. Peygamber zamanında Doğu Roma ile Sasani imparatorluklarından hangisinin savaşta galip geleceğine dair Hz. Ebû Bekr'in Mekke müşriklerle girdiği iddiada rastlamaktayız.⁶⁸ Hanefî mezhebi fakihlerinden Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142) bu rivayeti ele alırken metinde geçen muhâtarâ ve hatar kelimelerini, "anlaşma yapmak/taahhüt etmek" ve "üzerinde uzlaşılan mal" şeklinde açıklamış ve kelimeyi doğrudan bahisle ilişki biçimde ele almıştır.⁶⁹

Fakihlerin açıklamalarından, kumarın illetini taraflar arasında karşılıklı olarak malın mülkiyet intikalinin sırf ihtimale dayalı tesadüfi bir şarta bağlanması olarak tespit ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim fakihlerin, bu anlamın bulunduğu benzer uygulamaları kumar kapsamında değerlendirip haram olduğunu beyan etmeleri de bu anlayışı desteklemektedir. Mezhepler arasında görüş farklılıkları bulunmakla birlikte, özellikle Hanefî mezhebinde muhtemelen kumarın illetinden hareketle, karşılıklı olmasa bile bir kişinin malını tesadüfi şarta bağlayarak temlik etmesinin (تعليق التمليك بالمخاطرة) caiz olmadığı ve bunun bir tür kumar anlamına geldiği sonucuna varılmıştır. Bu kuralı benimseyen fakihler, cevazına dair hakkında özel nas bulunan durumları ise bu kuralın dışında tutmuşlardır. Ayrıca Câhiliye döneminde yaygın olan mülânese, münâbeze, hasât gibi satışlar ile hayvanın karnındaki yavrunun satışı ve dalındaki meyvenin olgunlaşmadan önce istifadeye elverişsiz halde satışı gibi işlemlerin caiz olmayışını da bu illetle açıklamışlardır.⁷⁰ Yine ilk dönemlerden itibaren fakihler, temlik ve mal ikrarı gibi hususları tesadüfi şarta bağlamayı da muhâtarâ olarak ifade etmişler ve kumar lafzıyla birlikte kullanmışlardır.⁷¹

Muhâtarâ kelimesinin kumarın (kumâr) yanı sıra garar terimiyle de özdeş olarak kullanıldığı görülmektedir. Muhâtarânın garar, muhâtarâ satışının da garar satışı anlamına geldiği ifade edilmiş, muhâtarâ satışı ise ya satılan malın bizzat kendisinin ya da sâlimen teslim edilip edilemeyeceğinin veya satış bedelinin veyahut vadenin bilinmediği satış çeşidi olarak tanımlanmıştır.⁷² Yine gararın hatar ve risk anlamında olduğu ve tağrîrin muhâtarâ ve tehlikeye atma anlamına geldiği belirtilmiş, hadiste

⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 5/723; Hamîs, *el-Muhâtarâ*, 29-30.

⁶⁵ İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1417/1996), 4/17-18; Necmeddin en-Nesefî, *Tilbetü't-talebe* (İstanbul: el-Matba'atü'l-'âmire, 1311), 118; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "nâhabe", 4/245, "hâtarâ" 11/200, "râhene" 35/124.

⁶⁶ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1405), 2/11.

⁶⁷ Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2019), 810.

⁶⁸ Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998), "Tefsîru'l-Kur'ân", 31; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994), 7/440. | Tirmizî'nin *Sünen'*inde bu işlem mürâhene ve münâhabe kelimeleriyle, Tahâvî de ise muhâtarâ kelimesiyle ifade edilmiştir. Ayrıca bk. Şemsüleimme es-Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, thk. Selâhaddin el-Müneccid Abdülaziz Ahmed (Kahire: Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1971), 4/1411.

⁶⁹ Nesefî, *Tilbetü't-talebe*, 118.

⁷⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, 1/85; a.mlf., *el-Mebsût*, 11/18, 15/100; Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2004), 5/323-325; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000), 8/158; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983), 1/136-137; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'lü-fikr, 1412/1992), 5/257; Ali Bardakoğlu, "Kumar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/365.

⁷¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 3/445, 8/287, 361, 400; Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410/1990), 3/64, 6/240; Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994), 3/254.

⁷² Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1409/1989), 32; İbn Kurkûl, *Metâli'u'l-envâr 'alâ şihâhi'l-âsâr* (Katar: Dâru'l-felâh, 1433/2012), 5/138.

yasaklanan garar satışından maksadın ise güven ve itimat olmaksızın yapılan satış anlamına geldiği, ayrıca belirsizliğin hâkim olup tarafların içeriğini tamamen bilemediği satışların da bu kapsamda ele alınması gerektiği söylenmiştir.⁷³ Belirli bir zaman diliminde veya tarlanın belirli bir yerinde bitecek olan zirai mahsul hariç tutularak arazi kiralamanın Hz. Peygamber tarafından yasaklandığının aktarıldığı bir hadis-i şerifte ravi Leys b. Sa'd, yasaklama gerekçesini işlemin içerdiği muhâtara ile açıklamış, hadis şârihleri ise kelimeyi garar ve cehalet terimleriyle yorumlamışlardır.⁷⁴ Havadaki kuşun ve sudaki balığın satışı garar kapsamında değerlendirilmiş ve bunu ifade etmek için "hatar satışı" ifadesi kullanılmıştır.⁷⁵ Özellikle Mâlikî mezhebinde garar terimi muhâtara ile birlikte kullanılmış, bizzat Malik b. Enes (ö. 179/795) tarafından hadiste yasaklanan garar satışı muhâtara ile de ifade edilmiş ve işlemin kapsamı geniş tutulmuştur. Kaçak köle veya hayvanın satımı, cariyeye veya dişi hayvanın karnundaki yavrunun satımı, veznî veya keylî malların kendileri gibi veznî veya keylî bir mal ile ölçüm yapılmaksızın götürü usulü (müzabene/mücaze) trampa edilmesi ve içerdiği yağ miktarı tam olarak bilinmeyeceği gerekçesiyle zeytin karşılığında zeytin yağı gibi maddelerin mübadele edilmesi garar ve muhâtara satışı olarak yasak kapsamında değerlendirilmiştir.⁷⁶

Mâlikîlerde garar yasağı altında ele alınan satış türlerinden biri de İne satışıdır.⁷⁷ Mâlikî mezhebinde, faiz karşılığında borç isteyen birine, bu işlemin caiz olmadığını, ancak henüz mülkiyetinde bulunmayan ve başkasından temin edeceği belirli özellikteki bir malı, üzerinde anlaşacakları bir miktar üzerinden kendisine vadeli olarak satabileceğini söyleyen kimsenin yaptığı işlem "İne satışı" olarak adlandırılmıştır.⁷⁸ Ancak Mâlikîlere göre bu işlem, "bir satışta iki satış", kişinin mülkiyetinde olmayan malı satması, ödeme sorumluluğunun üstlenilmediği maldan kar elde etme ve garar yasağı kapsamına girdiği için, caiz değildir. Garar yasağı kapsamına girmesinin gerekçesi, kişinin üçüncü kişiden satın almayı vadettiği malın satılmama veya satın alınana dek telef olup teslim edilememe riskinin bulunmasıyla açıklanmıştır.⁷⁹ Fakat Mâlikîlerin İne satışı şeklinde adlandırıp garar ve muhâtara kapsamında değerlendirdikleri bu işlem, mohatra satışı hakkındaki genel tasvirlere uygun değildir.

Rodinson mohatra teriminin, Arapçadaki "bey'u'l-muhâtara"dan türetildiğini söylemekte ise de bunu nereden aldığını ve bu terimin hangi mezhep veya fakihe ait bir kullanım olduğunu belirtmemektedir.⁸⁰ Bu terime dair klasik fıkıh kaynaklarına baktığımızda, hicrî V. asır Hanefî mezhebi fakihlerinden Suğdî'nin (ö. 461/1068) *en-Nütef fi'l-fetâvâ* adlı eserinde "bey'u'l-muhâtara" terimiyle karşılaşmaktayız. Eserde fâsit satış türlerinin otuz çeşidinden biri olarak gösterilen muhâtara satışı, kişinin söz gelişi "falan kimse seferden dönerse bu malı sana şu fiyattan sattım" şeklinde tesadüfi şarta bağlayarak yaptığı işlem olarak tanımlanmaktadır.⁸¹ Yine aynı eserde, herhangi bir şart koşmadan tüketim ödünü vermiş olan bir kimseye geri ödeme yapılırken alından daha kalitelisinin veya daha fazlasının verilmesinde bir sakınca olmadığı belirtildikten sonra bu işlem hakkında da muhâtara ifadesi kullanılmıştır.⁸²

⁷³ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed İvaz Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 2001), "garar", 8/19; Neseî, *Tilbetü't-talebe*, "garar", 65; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, 1414), "garar", 5/13-14.

⁷⁴ Buhârî, "Müzâra'a", 17; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379), 5/26.

⁷⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 5/163; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 6/410.

⁷⁶ İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ – Muhammed Ali Mu'avvaz (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2000), 6/334, 454; Necmeddin Güney, *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 44, 87-90. | İbn Abdilber, muhâtara, kumar ve müzâbene terimlerinin birbirleriyle iç içe ve yakın anlamlar taşıdıklarını belirtmiştir. Bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/335.

⁷⁷ İbn Rüşd (el-Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1425/2004), 3/166, 172-173.

⁷⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 3/134-135; İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi fi fihhi ehli'l-Medîne* (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd, 1400/1980), 2/672.

⁷⁹ İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003), 6/260-261; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/369-370, 449-450.

⁸⁰ Rodinson, *Islam and Capitalism*, 258.

⁸¹ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, thk. Selahaddin en-Nâhî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984), 1/465. | Suğdî garar satışını ise muhâtara satışından ayrı bir çeşit olarak ele alıp onu, yıl içerisinde tarlada bitecek zirai mahsulün veya ağaçta olgunlaşacak meyvenin önden satımı olarak tanımlamaktadır. Bk. Suğdî, *en-Nütef*, 1/467.

⁸² Suğdî, *en-Nütef*, 1/493. | Burada, karza dayalı bir işlemde şart koşulmamış olmasına rağmen yapılan fazla veya nitelik bakımından üstün bir geri ödemenin muhâtara olarak nitelendirilmesi akla şu soruyu getirmektedir: İne satışındaki vadeli satışta

Mâlikî mezhebi fakihlerinden Ebû Zer el-Herevî'den (ö. 434/1043) aktarıldığına göre garar satışı, kelimenin kökenindeki aldatma anlamından hareketle dışı sevilen, fakat içi nefret edilen işlemleri tanımlamak için bu adla anılmıştır. Yine Mâlikî mezhebi âlimlerinden Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) göre de garar kelimesi aldatma anlamına gelmekte ve hatar kelimesi gararla aynı anlamı taşımaktadır. Kâdî İyâz, "muhâtara" ifadesinin esasen kumar oynamak (kumâr) anlamına gelmesi, "hatar"ın ise kumarda galip gelene ödül olarak verilen mal için kullanılması ve garar ile hatar arasındaki anlam yakınlığından hareketle, garar satışını kumara benzetmiştir. Ayrıca garar yasağı kapsamındaki satışların içerdiği kumarvârî belirsizlikler nedeniyle bu tür satışların "hatar" veya "muhâtara satışı" olarak da adlandırıldığını ifade etmiştir.⁸³ Kâdî İyâz'ın öğrencisi olup İspanya'nın güneydoğusundaki Almeria şehrinde doğmuş olan İbn Kurkûl (ö. 569/1174) da akit sırasında semenin yahut mebiin bizzat kendisinin veyahut sâlimen teslim edilip edilmeyeceklerinin veya vadenin belirsiz olduğu garar satışı ile muhâtara satışının aynı anlamda olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴

4. İne Satışı

Yardımlaşmaya dayalı bir akit olan tüketim ödücünü gelir elde etmeksizin vermeye yanaşmayan finans sahiplerinin, ihtiyaç sahiplerine satış görüntüsü altında hem istedikleri miktarı sağladıkları hem de arzuladıkları faydayı temin ettikleri bir yöntem olan İne işlemi, vadeli satış sözleşmesinin faizli işlem amacıyla nasıl kullanılabileceğini gösteren önemli örneklerden biridir. Müslüman Araplardan Batı'ya geçtiği düşünülen ve Mohatra sözleşmesinin esas kaynağı olduğu söylenen İne işlemi, İslâm öncesi Arap toplumunda bilinen satış türleri arasında zikredilmiştir.⁸⁵ İbn Mukbil olarak bilinen, Câhiliye ve İslâm döneminin her ikisine de yetişmiş olduğu için kendisine muhadram denilen, yüz yıldan fazla yaşadığı için de uzun ömürlü anlamında muammerûndan sayılan ünlü şair Temîm b. Übey (ö. 70/689'dan sonra),⁸⁶ bir şiirinde İne satışı yapmak anlamında bir fiil kullanmıştır.⁸⁷ Şiirin içeriğine bakıldığında, meyhaneciye içki parasını ödeyebilmek için İne satışı yapmaktan bahseden İbn Mukbil'in bu şiiri, büyük olasılıkla Müslüman olmadan önceki dönemine ait olmalıdır.⁸⁸

Konuya ilişkin hadislere bakıldığında, İne işleminin bu adla Hz. Peygamber zamanında bilinen ve uygulanan bir işlem olduğu anlaşılmaktadır. İbn Ömer'den aktarıldığına göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Birbirinizle İne satışı yapar, sığırların peşine düşer, çiftçilikle yetinip cihadı terk ederseniz Allah sizi, dininize dönünceye dek kaldırmayacağı bir zillete düşürür eder."⁸⁹ Hadis metninde geçen

peşin geri almanın açıkça şart koşulmadığı bir işlemde doğan borç işlemine de buradan esinlenilerek muhâtara nitelendirmesi yapılmış mıdır? Ne bu eserde ne de başka bir klasik fıkıh eserinde bu sorunun açık bir cevabını bulamadığımızı itiraf etmeliyiz.

⁸³ Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l-müstenbatâ 'ale'l-kütübü'l-müdevvene ve'l-muhtelata*, thk. Muhammed el-Vesik (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011), 3/1173-1174.

⁸⁴ İbn Kurkûl, *Metâli'u'l-envâr*, 5/138. | "Mohatra" adının köken olarak Arapça olduğu ve bu kullanımın İber Yarımadası'nda bilinen bir ifade olduğu göz önüne alınırsa Maliki mezhebi kaynakları veya mensupları, bu işlemin Avrupa'da adının konulmasında rol oynamış olabilir. Özellikle Endülüs sonrası İspanyollar arasında yaşama devam eden müdeccenler ve moriskoların da etkisi araştırılmalıdır. Her ne kadar Malikiiler böyle bir işleme cevaz vermeseler de işlemin sadece adının konulmasında etkileri olabilir. Fakat işlemin adını, böyle bir işleme cevaz vermeyen bir mezhepten neden alacağına dair soru ise bu ihtimali zayıflatan diğer bir olasılıktır.

⁸⁵ Cevâd Ali, *el-Mufassal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (b.y. İntişârâtü's-Şerîf Radî, 1380), 7/395. | Aynı eserde Câhiliye satış türleri arasında garar satışı ele alınmış ve bunun muhâtara satışı olarak da adlandırıldığı ifade edilmiştir. Bk. Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 7/394.

⁸⁶ Taceddin Uzun, "Temîm b. Übey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/422.

⁸⁷ Kullandığı fiil "بعتن" olup İne satışı yapmak anlamına geldiği bildirilmiştir. Beytin tercümesi şu şekildedir: "Nasil bir şeyler içebiliriz, şayet meyhanecide bize ait dirhemler ve nakit para yoksa! Borç mu alalım yahut İne mi yapalım, yoksa bıçkın bir delikanlı çıkıp da borcumuzu üstlenir mi?" Bk. İbn Mukbil, *Dîvân*, nşr. İzzet Hasan, Beyrut: Dâru's-Şarki'l-'Arabî, 1416/1995, 254; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, "deyn", 14/129; Demir, *Bey'u'l-İne*, 11, 27.

⁸⁸ Modern literatürde, İne teriminin Câhiliye döneminde bilinen ve uygulanan bir satış işlemi olduğuna dair Zübeyrî'nin *Nesebü Kureyş* adlı eserinden bir olay aktarılmıştır. Bk. Demir, *Bey'u'l-İne*, 25-26. Fakat bu olayın yanlış tarihlendirildiği kanaatindeyiz. Zira olayın kahramanı olan kişi Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hârîs b. Hişâm, tâbiînin önde gelenlerinden ve Medine'nin meşhur yedi fakihinden biri olup Hz. Ömer'in hilafeti zamanında dünyaya gelmiş ve hicri 94 (713) senesinde vefat etmiştir. Bk. Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, thk. E. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1982), 303-304; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matba'atü dâireti'l-me'ârif, 1326), 12/30-31; Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002), 2/65.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1989), 2/84; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), "el-Büyû", 56. | Bu hadisin hasen li gayrih olduğunu söyleyenler olduğu gibi muallal ve zayıf bir hadis olduğunu iddia edenler de vardır. Bk. Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delîl 'alâ ibtâlî't-tahlîl*, thk.

“birbirinizle İne satışı yaptığınız zaman...” ifadesindeki İne işlemi Beyhakî tarafından -muhtemelen İbn Ömer’in yasak olduğuna dair fetvası esas alınarak- şu şekilde açıklanmıştır: “İbn Ömer, (borç isteyen) birinin diğerine gelerek ‘şu evsiftaki malı satın al, ben de onu senden üzerine şu kadar kâr koyarak satın alayım’ diyerek gerçekleştirdiği işlemin yasak olduğunu beyan etmiştir.”⁹⁰ Hadisin lafzına bakıldığında, İne satışı ifadesinin kullanılmasına rağmen hadisin varyantlarında bu işlemin ne olduğuna ve nasıl yapıldığına dair sahabenin Hz. Peygamber’e yönelik herhangi bir sorusunun aktarılmaması, bu işlemin o dönemde ve öncesinde bilindiğini ve uygulanmakta olduğunu göstermektedir.

Sahâbeden İbn Abbas ve Enes’e İne satışının hükmü sorulduğunda bu soruya cevaben “Allah kandırılmaz. Bu, Allah ve Resûlünün yasakladığı bir işlemdir.” dedikleri aktarılmış ve bu hadislerin hükmen merfû rivayetler olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹¹ İbn Abbas’tan aktarılan hadisin metninde İne satışından sonra “yani ipek satışı...” şeklinde bir açıklama getirilmesi ise dikkat çekicidir. Hadisin diğer varyantlarında da bu ipek veya ipek parçası satışı zikredilmiştir. Nitekim bir rivayette İbn Abbas şöyle demiştir: “Bu İne işleminden sakının; bir miktar dirhem karşılığında, arada sadece bir ipek parçası olduğu halde yine dirhem ile değişim yapılmasın.” Diğer bir rivayette İbn Abbas’a, bir kimsenin diğerine ipek parçasını önce yüz dirheme satıp sonra aynı malı elli dirheme geri satın alması sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “(Bu işlem gerçekte) araya ipek parçasının girdiği, para karşılığı paranın eşit olmayan şekilde satımıdır.”⁹² Diğer bir rivayette ise şöyle geçmektedir: “İbn Abbas’a vadeli ipek satışı sorulduğunda, satıcının sattığı fiyatın altında bir bedel karşılığında geri satın almasını mekruh görmüştür.”⁹³ Diğer bir rivayette de şöyle geçmektedir: “Serakı, yani ipek parçasını vadeli sattığınızda onu geri satın almayın.”⁹⁴ Bu rivayetler o dönemde, taraflar arasındaki göstermelik satışın ipek üzerinden gerçekleştirildiğini göstermektedir.⁹⁵

Merfu hükmündeki diğer bir rivayete göre, Zeyd b. Erkam’ın ümmüveled olan cariyesi Ümmü Muhibbe müminlerin annesi Âişe’ye gelerek ona, kendisine ait bir köleyi efendisi Zeyd b. Erkam’a atâ denilen yıllık maaş zamanına kadar sekiz yüz dirhem karşılığında vadeli sattığını, sonra da Zeyd’in aldığı köleyi satmak istemesi üzerine onu peşin altı yüz dirhem karşılığında Zeyd’den geri satın aldığını haber vermiş ve yaptığı işlemin caiz olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine Hz. Âişe bu kadına, dinen mezmûm ve sakıncalı bir alışveriş yaptığını ve Zeyd b. Erkam’a, tevbe etmemesi durumunda Resûlullah ile birlikte yaptığı cihadın boşa çıkacağını haber vermesini söylemiştir.⁹⁶ Bu mevkûf rivayette, yapılan işlemin helal sayılarak yapılması mümkün olmayan haram bir işlem olduğuna işaret edildiği ve bilerek yapılmamışsa dönülmesi gerektiği açıkça ifade edildiği için, bu bilginin Hz. Âişe tarafından içtihat yoluyla ulaşılabilecek bir bilgi olmadığı sonucuna varılmıştır.⁹⁷ Buradaki işlem “İne” adıyla zikredilmemiş de rivayet, iki taraf arasında cereyan eden işlemin niteliği açısından önemli olup o dönemde böyle bir

---

Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1988), 73-74; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü’s-Sünen*, thk. İsmail b. Gazi Merhaba (Riyad: Mektebetü’l-me’ârif, 1428/2007), 3/1627-1628; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsu’l-habîr* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1419/1989), 3/48; Şemseddin es-Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-merdıyye fi mâ süile’s-Sehâvî ‘anhü mine’l-ehâdisi’n-nebeviyye*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim (Umman: Dâru’r-râye, 1418), 1/212. Ebû’l-Feyz İbnü’s-Siddîk’a göre hadise zayıf denilmesi için herhangi bir sebep gözükmemektedir. Bk. Ebû’l-Feyz İbnü’s-Siddîk el-Gumârî, *el-Müdüvî li-‘ileli’l-Münâvî* (Kahire: Dâru’l-kütübî, 1996), 1/327-330.

⁹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 424/2003), 5/516; a.mlf., *Şu’abü’l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1423/2003), 6/92.

⁹¹ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *et-Ta’lîku’l-kebîr fi’l-mesâ’ili’l-hilâfiyye beyne’l-e’imme* (Beyrut: Dâru’n-nevâdir, 1431/2010), 3/336-337; İbn Teymiyye, *Beyânü’l-d-delîl*, 73-74; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü’s-Sünen*, 3/1627-1628; Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-merdıyye*, 1/212.

⁹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1409), 4/282; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *et-Ta’lîku’l-kebîr*, 3/336-337; İbn Teymiyye, *Beyânü’l-d-delîl*, 74.

⁹³ Ayrıca İbnü’t-Türkmânî bu hadisin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. İbnü’t-Türkmânî, *el-Cevherü’n-nakî fi’r-reddi ‘ale’l-Beyhakî* (Beyrut: Dâru’l-fîkr, ts.) 5/331.

⁹⁴ Abdürrezzak es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el-A’zamî (Gucerât: el-Medlisü’l-ilmî, 1970-1983), 8/187.

⁹⁵ Ayrıca tâbiinden Mesrûk, Câbir b. Zeyd ve İbn Sîrîn’den aktarılan rivayetlerde de İne satışı ipek satışı üzerinden anlatılmıştır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/283, 451, 452.

⁹⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1355/1936), 186; Abdürrezzak, *el-Musannef*, 8/184. | Hadisi metin ve senet açısından eleştirenler olduğu gibi hadisin hasen olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 5/539-540; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü’s-Sünen*, 3/1639-1642; Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-merdıyye*, 1/209-212.

⁹⁷ İbn Teymiyye, *Beyânü’l-d-delîl*, 74-76; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü’s-Sünen*, 3/1639-1642.

uygulamanın bulunduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁹⁸

Konuya ilişkin olarak Evzâî (ö. 157/774) aracılığıyla Peygamberimizden munkatî' bir senetle aktarılan, fakat muhaddislerce itibara elverişli görülen bir hadiste, satış adı altında faizin helal sayılacağı bir zamanın geleceğine dair ifadelerle rastlanmaktadır. Hadisin lafzında geçen "satış adı altında faiz" ifadesi îne satışıyla açıklanmış ve bu hadisin konuyla ilgili diğer hadisleri güçlendirici nitelikte olduğu belirtilmiştir.⁹⁹ Diğer bir hadiste doğrudan faiz yemeyenlerin dolaylı olarak faizden etkilenecekleri şu ifadelerle anlatılmıştır: "Faizi doğrudan yemeyen çok az Müslümanın kalacağı, yemeyenlerin ise tozundan etkileneceği bir dönemin gelmesi çok yakındır." Hadisin sahâbe tabakasından ravisi olan Ebû Hüreyre, îne işleminin toza benzetilen dolaylı bir faizli işlem olduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁰ Ebû Hüreyre'den aktarılan diğer bir hadiste, bir satışta iki satış yapıldığında en düşük fiyata göre satışın gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmekte, böyle yapılmaması durumunda işlemin faiz içereceği, dolayısıyla feshedilmesi gerektiği bildirilmektedir.¹⁰¹ Bu hadis, bir satış sözleşmesinde malın peşin ve vadeli fiyatları ayrı ayrı belirtildikten sonra birisine karar verilmeden akdin tamamlanmasına delil olarak gösterilmişse de bu yorum zayıf görülmüştür. Zira satış bedelindeki belirsizliğin faizle ifade edilmesi oldukça uzak bir ihtimal olması bir yana, bu yoruma göre ortada iki akit de bulunmayıp sadece iki satış bedelinden biriyle yapılan bir akit söz konusudur. İkinci bir yoruma göre bir satışta iki satış yapma yasağına dair hadis, vadeli ve yüksek fiyata yapılacak bir satışta aynı malın peşin ve düşük fiyata geri satın alınmasının şart koşulmasıyla gerçekleştirilen bir îne işlemi türüyle ilgilidir. Bu yoruma göre bir mal üzerinde biri peşin, diğeri vadeli olmak üzere iki satış işlemi söz konusu olmaktadır. Vadeli ve yüksek fiyatın onaylanması durumunda işlem, iki satış işlemi şeklinde gerçekleştirilmiş olsa da aslında faizli bir işleme dönüşmektedir. Öte yandan, vadeli işlemde vazgeçilip en düşük olan peşin fiyatın tercih edilmesi durumunda ise işlem faizden arınmaktadır.¹⁰² Mâlik b. Enes'in de iki satışta bir satış yasağını îne işlemiyle açıkladığı aktarılmıştır.¹⁰³

İne adındaki işlemi caiz görenler arasında tâbiünden Câbir b. Zeyd (ö. 93/712), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 104/722) ve Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/725); caiz görmeyenler arasında ise sahâbeden İbn Abbas (ö. 68/687), İbn Ömer (ö. 73/693) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/712), tâbiünden Mesrûk (96/714) ve Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) zikredilmiştir.¹⁰⁴ İne adıyla olmasa da vadeli ve yüksek fiyattan satılan malın peşin ve düşük fiyata geri satın alınması işlemi caiz görmeyenler arasında sahâbeden Hz. Âişe (ö. 58/678) ve tâbiünden Mücahid (ö. 103/721) ve Tâvûs (ö. 106/725); caiz görenler arasında ise

⁹⁸ Öte yandan diğer bir rivayette Hz. Âişe'nin "zernaka" (زَرْنَكَة) adıyla bir işlemi çokça yaptığı veya bunu âdet edindiği (كانت تأخذ الزرنقة) ifade edilmiştir. İşin daha garip olan tarafı bu işlem, birçok kaynakta îne işlemi olarak yorumlanmıştır. Bk. İbn Kuteybe, *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe fi'l-hadis ve'l-luga*, thk Mervan Atıyye – Muhsin Harabe (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1410/1990), 74; Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülkerim el-Garbâvî (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1402/1982), 2/204; Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadis*, thk. Ahmed el-Mezîdî (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1999), 3/820. İbnü'l-Esîr ise Hz. Âişe'den aktarılan rivayetin yanı sıra aynı ifadenin geçtiği farklı nakillere de dikkat çekmiş, zernaka tabirinin diğer bir anlamını (kuyudan ücretle su çekme) verdikten sonra kelimenin îne anlamına geldiğini ve îne işleminin ise bir malı vadeli olarak ederinin üzerinde bir fiyata satın aldıktan sonra o malı aynı satıcıya veya üçüncü bir şahsa satın alınan fiyatın altında satmaktan ibaret olduğunu bildirmiştir. Ayrıca kelimenin Farsça "zer ne", yani "yanımda altın yok" ifadesinin Arapçaya çevrilmiş hali olabileceğini söylemiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî – Mahmud et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1399/1979), 2/301. Ezherî ise zernaka ifadesinin, kişinin vadeli olarak satın aldığı malı üçüncü bir şahsa peşin olarak satması şeklinde tanımlamış ve bu işlemin bütün fakihlere göre caiz olan îne işlemi olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili Hz. Âişe'den aktarılan daha detaylı bir rivayete yer veren Ezherî, Muaviye'den yıllık on bin dirhem atıyye almasına rağmen zernaka işlemi yaptığını gören ve bunun sebebini soran bir kişiye Hz. Âişe'nin, ödeme niyetinde olup üzerinde borç yükü bulunan kimseye Allah'ın yardım edeceği anlamındaki bir hadisi aktararak bu hadise imtisâlen ödeme niyetiyle zernaka işlemi yaptığı, böylelikle Allah'ın yardımına mazhar olmayı umduğu şeklindeki cevabını aktarmıştır. Bk. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *ez-Zâhir fi garîbi elfâzi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Mes'ad Abdülhamid es-Sa'denî (Kahire: Dâru't-talâ'î, 1994), 143; a.mlf., *Tehzîbü'l-luga*, "zrnk", 9/300; Demir, *Bey'u'l-İne*, 13-14.

⁹⁹ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, 1/218; İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delil*, 66-67, 73; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü's-Sünen*, 3/1646; Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merdıyye*, 1/214.

¹⁰⁰ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefi (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1984), 1/324.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, "el-Büyû", 55.

¹⁰² İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delil*, 80-81; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü's-Sünen*, 3/1643-1645.

¹⁰³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/249-250.

¹⁰⁴ Abdürrezzak, 8/186; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282-283, 451-452; İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delil*, 73.

sahâbeden Zeyd b. Erkam (ö. 68/688) sayılabilir.¹⁰⁵ Öte yandan, kaynaklarda İbn Ömer, İbn Sîrîn (ö. 110/729), İbrahim en-Nehaî ve Şa'bi'den her iki yönde de görüş nakledilmektedir.¹⁰⁶

Burada incelenmesi gereken diğer bir husus ise İne satışı ile tam olarak neyin kastedildiğidir. İne kelimesi ve İne işlemini yapmayı ifade eden fiiller (تَعَيَّرَ / اِعْتَانَ), esasen borcu ve vadeli olarak mal satın almayı ifade etmektedirler.¹⁰⁷ Bazen de İne kelimesi, satılan malın kendisi için kullanılabilir. Ebû İshak el-Cûzânî'ye (ö. 259/873) göre "İne" ifadesi, kişinin altın veya gümüş para (ayn) ihtiyacından hareketle türetilmiş bir kelimedir. Kişi İne işlemi kapsamında, aslında ihtiyacı olmadığı halde mal satın alıp esas ihtiyacı olan para karşılığında onu satmaktadır.¹⁰⁸ Ayrıca hem ayn hem de İne kelimelerinin faiz (ribâ) anlamına da geldiği ifade edilmiştir.¹⁰⁹ İbn Abbas'a göre İne işlemi, kişinin bir malı vadeli ve yüksek fiyattan birine sattıktan sonra aynı kişiden o malı peşin ve düşük fiyattan geri satın alması şeklinde tarif edilmiştir.¹¹⁰ İne denildiğinde genelde anlaşılan anlam bu olmakla birlikte işlem, farklı şekillerde de tasvir edilmiştir. Örneğin, kendisinden borç istenilen kimse, üçüncü şahsa ait bir malı ondan peşinen satın alarak borç isteyene, alış fiyatının üzerinde bir miktara vadeli olarak satması, ardından da alıcının aynı malı ilk satıcıya aldığından daha düşük bir bedel karşılığında peşin olarak satması şeklinde yorumlanmış ve bu yöntemin öncekinden daha kabul edilebilir olduğu belirtilmiştir.¹¹¹ Erken dönemlerden itibaren Arapça sözlüklerde her iki tür işlemin de İne olarak isimlendirilmesi, İne satışının Arap toplumunda her iki türüyle bilinip pratikte uygulandığını göstermektedir.¹¹²

İne işleminin akit esnasında şart koşulmaksızın yapılması durumunda ise işlemin adı ve hükmü hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî mezhebinde bir kısım fakihe göre, vadeli ve yüksek fiyattan satın alınan malın aynı satıcıya peşin ve daha düşük bir bedel karşılığında geri satılması işlemine İne satışı denilse de bu söylem pek kabul görmemiştir. Hanefî mezhebi kaynaklarında İne terimi daha çok, borç isteyen kişinin bir malı piyasa değerinin üzerinde bir fiyata vadeli olarak satın alması, ardından o malı piyasada üçüncü bir şahsa peşin olarak piyasa değeri üzerinden satması için kullanılmış ve İne teriminin bu kullanımı sahih görüş olarak nitelendirilmiştir.¹¹³ Sadece iki taraf arasında gerçekleşen işlem ise genellikle İne adıyla değil, "yüksek fiyata satılan malın daha azı karşılığında satın alınması" (شِرَاءُ مَا بَاعَ بِأَقْلَ مَا بَاعَ بِأَقْلَ مَا بَاعَ) şeklinde ifade edilmiş ve Hanefî literatüründeki başlıklara bu şekilde yansıtılmıştır. Ayrıca Hanefî mezhebine göre bu şekilde gerçekleştirilen işlem, hadisten dolayı istihsânen faiz şüphesi kapsamında değerlendirilmiş ve ikinci satış işlemi fasit kabul edilmiştir. Ayrıca genel kurala göre altın ve

¹⁰⁵ Abdürrezzak, 8/184-187.

¹⁰⁶ Abdürrezzak, 8/186, 187; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282, 452.

¹⁰⁷ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-melâyîn, 1407/1987), "ayn", 6/2172. | Kürâunneml'e (ö. 310/922) göre kelime, sabır ve hapsedme anlamına gelen "عَنْ" kökünden gelmekte olup aslı "عَنْبِيَّة"dir. Çünkü vadeli satış da bir tür sabır ve malı hapsedmeyi gerektirir. Bk. Kürâunneml, *el-Muntahab min kelâmi'l-Arab*, thk. Muhammed el-Ömerî (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-kurâ, 1409/1989), 663.

¹⁰⁸ İbn Teymiyye, *Beyânü'd-delif*, 72-73. | Nitekim ayn kelimesi altın anlamına da gelmektedir. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "ayn", 35/446. İne kelimesinin peşin para anlamındaki "ayn" kelimesinden türetildiği söylenmektedir. Zira işlem sonucunda borç isteyen, istediği peşin paraya kavuşmaktadır. Bk. Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, "ayn", 3/132.

¹⁰⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 421/2000), "ayn", 2/253; "rby", 10/327; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "ayn", 35/446, 464.

¹¹⁰ Herevî, *Kitâbü'l-Garîbeyn*, 4/1354; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Kabes fi şerhi Muvaţta'a'i Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah Veled Kerim (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1992), 826. | Muhtemelen Enes b. Malik'ten aktarılan İne işlemi de bu şekilde tasvir edilmektedir.

¹¹¹ Herevî, *Kitâbü'l-Garîbeyn*, 4/1354; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/334; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, "ayn", 3/131; Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l-müstenbata*, 2/1011; Takıyyüddin es-Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû' (el-Mecmû' içerisinde)* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 10/153.

¹¹² Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, "ayn", 3/131; Herevî, *Kitâbü'l-Garîbeyn*, 4/1354.

¹¹³ Neseî, *Tilbetü't-talebe*, 112; Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 10/153-154. | Neseî aynı yerde, yukarıda aktarılan Ebû Dâvûd'daki İbn Ömer hadisinde geçen İne ifadesi de bu şekilde yorumlanmıştır. | Sübkî, Hanefîlerin ikili surete İne yerine "شِرَاءُ مَا بَاعَ بِأَقْلَ مَا بَاعَ بِأَقْلَ مَا بَاعَ" tabirini kullandıklarını, sadece üçlü tasvire İne dediklerini açıkça bildirmektedir. Bk. Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, 10/153-154. İne terimi, bir kısım Hanefî mezhebi çerçevesinde kaleme alınmış geç dönem fıkıh kitaplarında yüksek fiyata satılan malın daha azı karşılığında geri satın alınması olarak tasvir edilmiştir. Bk. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye*, thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm, (Beyrut: Dâru'l-erkam, 1418/1997), 2/340. Kanaatimizce bu tasvir, kendisinden önceki daha muteber kaynaklardaki bilgilerle çeliştiği için sıkıntılıdır. Krş. Neseî, *Tilbetü't-talebe*, 112; Kâdîhan, *el-Fetâvâ*, thk. Salim Mustafa el-Bedrî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 2/168.

gümüş paraların değiştirildiği bir işlemde, cins farklılığından dolayı fazlalık faizinin şartı oluşmadığından, birindeki fazlalığın caiz olması gerekmektedir. Ancak yüksek fiyata satılan malın daha düşük bedel karşılığında geri satın alınmasına dair tasvirde, iki satış işleminde farklı türden paralar kullanılsa dahi değerlerinin eşit olması özel olarak şart koşulmuş; biri diğerinden fazla değerde olduğunda ise ikinci akdin fâsit sayılacağı ifade edilmiştir.¹¹⁴

Hanefî mezhebinde îne ismi ve onunla ilişkili “تَعَبَّنَ” fiili, ilk dönemden itibaren kullanılmış olup bu ifadeler genellikle üç taraf arasında gerçekleşen ve satılan malın ilk satıcıya geri dönmediği bir işlem olarak açıklanmıştır.¹¹⁵ Fakat Hanefî meşâyihü arasında îne işleminde, mebûin üçüncü şahsa satıldıktan sonra ilk satıcıya dönmemesinin gerekip gerekmediği hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır.¹¹⁶ Çoğunluk tarafından her iki tasvir îne satışı olarak adlandırılrsa da mezhep içerisinde tercih edilen diğer bir görüşe göre, satılan mal ilk satıcıya dönmedikçe işlem îne olarak adlandırılmaz. Zira îne satışının, işlem sonunda el değiştiren malın ilk sahibine dönmesi üzerine kurgulandığı, yoksa her tür satış işlemine “îne” denilmesi gerektiği iddia edilmiştir. Ayrıca malın dönmediği suret mekruh değil, sadece evlâ olanın terki kabul edilmiş, malın döndüğü suret ise mekruh sayılmıştır.¹¹⁷

Mâlikî mezhebi kaynaklarında işlemin üç taraflı biçimi, anlatılandan biraz farklı biçimde de betimlenmiştir. Bu tasvire göre kendisinden borç istenilen kişi, borcunu fazlasıyla ödemeyi vadeden birine böyle bir işlemin caiz olmayacağını belirttiikten sonra, istediği borç miktarı yerine henüz kendisine ait olmayan, fakat üçüncü bir şahıstan temin edebileceği belirli özellikteki bir malı borç isteyen için satın alabileceğini söyler ve onu kendisinden (büyük olasılıkla vadeli olarak) kaçta alabileceği konusunda anlaşılır. Bunun üzerine borç istenilen kişi, üçüncü şahıstan malı peşin para karşılığında temin ettikten sonra onu borç isteyene teslim eder. Bu tasvir, üzerinde fikir birliğinin bulunduğu îne işlemi olarak da nitelendirilmiştir.¹¹⁸ Bu tasvirde dikkat çeken noktaların başında, borç istenilen kişinin malı, üçüncü şahıstan satın almadan ve mülkiyetine geçirmeden önce, borç isteyene fiyatı belirleyerek satması gelmektedir. Bu yüzden Mâlikîlerde bu işlem, kişinin mülkiyetinde olmayan malı kendi adına satması olarak değerlendirilmiştir. Bu tasvirdeki dikkat çeken diğer bir husus ise esasen borç isteyen müşterinin vadeli olarak satın aldığı malı, işlemdeki üçüncü şahıs olan ilk satıcısına peşin olarak düşük fiyatla geri satmasından bahsedilmemesidir. İşlem, mal geri dönmemiş olsa da îne olarak isimlendirilmiştir. Medine ahalisinin îne satışını, buğday gibi yiyecek maddelerinde gerçekleştirmeye alışkın olduğunu belirten Mâlikî mezhebi alimlerinden Kanâzî’î, Hz. Peygamber tarafından yasaklanan îne satışını, bir kişinin başka birine, kendisi için piyasadan belirli bir fiyatla yiyecek maddesi satın almasını, sonra da onu teslim almadan önce, satın aldığından daha yüksek bir bedele kendisine vadeli olarak satmasını şart koşması olarak tasvir etmiştir. Buna göre işlem, kişinin hasar sorumluluğunu üstlenmediği bir maldan kâr elde etmesi yaşağı kapsamında değerlendirilmektedir.¹¹⁹ Birinden kendisi için üçüncü şahsa ait bir hayvanı

¹¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 2/504-506; Cessas, Muhtasarı İhtilâfî’l-ulemâ, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1417), 3/113; Serahsî, *el-Mebsût*, 13/122-125; Üsmendî, *Tarîkatü’l-hilâf beyne’l-e’immeti’l-eslâf*, thk. Muhammed Zekî Abdülber (Kahire: Mektebetü dâri’t-türâs, 1428/2007), 312. | Bu işlemin bahsedildiği yerlerde genellikle Hz. Âişe’den nakledilen rivayet delil gösterilmiştir.

¹¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 3/187, 4/106, 11/332-333; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/211, 14/36, 19/81; a.mlf., *Şerhu’l-Câmi’i’s-sagîr*, thk. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 2/148; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 7/211. | Serahsî, îne işlemi için iki taraflı olup yukarıda anlatılanlardan farklı bir tasvirin bulunduğunu söylemiştir. Bu tasvire göre işlem, borç istenilen kişinin bir malını vadeli olarak örneğin on beş dirheme borç isteyene sattıktan sonra aynı malı ondan peşin olarak on dirhem ve bir ceviz karşılığında geri satın alması şeklinde gerçekleşmektedir. Serahsî, hüküm açısından her iki suretin de kerahetle birlikte caiz olduğunu bildirmiştir. Bk. Serahsî, *Şerhu’l-Câmi’i’s-sagîr*, 2/148. Fakat Serahsî’nin başka türden olarak gerçekte faizden ibaret olan fazlalığa karşılık gelsin diye meseleyi bir adet ceviz ile tasvir etmesi izaha muhtaçtır. Zira *Hidâye*’de, taraflardan az miktarı verecek olanın elinde piyasa değeri bakımından diğer taraftaki fazlalığı karşılayacak farklı bir malın bulunması durumunda işlemin mekruh olmayacağı, tam olarak fazlalığı karşılamıyor ama yine de piyasada alım satımına konu olan (bir avuç üzüm veya iki fels gibi) bir şey ise işlemin mekruh olacağı, şayet bir avuç toprak gibi değersiz bir şey olursa işlemin faizden ötürü caiz olmayacağı ifade edilmiştir. Diğer bir yerde ise bir cevizin iki ceviz, bir elmanın iki elma karşılığında satışının faiz sayılmayacağı bildirilmiştir. Bk. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 7/6, 9, 148. Herhalde bir ceviz, bir avuç üzüm gibi tamamen değersiz olmayan bir mal olarak değerlendirdiği için işlemin kerahetle birlikte caiz olduğunu söylemiştir.

¹¹⁶ Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu’l-Burhânî*, 7/139.

¹¹⁷ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 7/213; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 5/326; Demir, *Bey’u’l-îne*, 35-48.

¹¹⁸ İbn Battâl, *Şerhu’l-Câmi’i’s-sahîh*, 6/261; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/369-370.

¹¹⁹ Ebü’l-Mutarriif el-Kanâzî’î, *Tefsîru’l-Muvatta*, thk. Amir Hasan Sabrî (Katar: Dâru’n-nevâdir, 1429/2008), 1/454.

peşin olarak satın alıp, ardından aynı hayvanı kendisine vadeli olarak satmasını isteyen bir kişinin bu şekildeki teklifinin hükmü kendisine sorulan İbn Ömer, böyle bir işlemin mekruh olduğunu bildirmiştir.¹²⁰ Muhtemelen Mâlikîler, İne işleminin söz konusu tasvirini bu rivayete dayandırmaktadırlar. İne işleminin yukarıda zikredilen her iki biçiminde akit esnasında açıkça şart koşma durumu söz konusu ise, örneğin malı ilk satıcısına satmak şartıyla satış gerçekleştirilmişse yahut birinci satışın gerçekleşmesi ikinci satışa bağlanmışsa, bu durumda işlem icmâ ile haram olup mezhepler arasında buna cevaz veren bir görüşe rastlanmamaktadır.¹²¹ Mâlikîlere göre pazarlık aşamasında vade farkının kararlaştırılıp kâr oranına bağlı biçimde satış işleminin vadedilmesi de açık faiz işlemi olarak değerlendirilmektedir.¹²²

Mâlikî mezhebi imamı Mâlik b. Enes'in İne işlemini iki türlü tasvir ettiği aktarılmıştır. Bunlardan birincisine göre İne, bir malı yüksek fiyattan satan kimsenin aynı kişiden sattığı malı düşük fiyata geri satın alması şeklinde, sadece iki taraf arasında cereyan eden bir işlem olarak betimlenmiştir. İkinci tasvire göre İne satışı, üç taraflı bir işlem olarak şu şekilde izah edilmiştir: Borç isteyen kişinin huzurunda, istediği borç miktarına yakın değerdeki bir mal, borç istenilen kişi tarafından üçüncü bir şahıstan satın alınarak temin edilir. Ardından borç istenilen kişi bu malı borç isteyene, aldığı fiyattan daha yüksek bir bedel karşılığında vadeli olarak satar. Borç isteyen ise vadeli satın aldığı bu malı ilk satıcıya (üçüncü şahıs), satın aldığı bedelden daha düşük bir fiyatla peşin olarak geri satar. Dolayısıyla işlem, borç isteyeninin ihtiyacını karşılamak amacıyla, alım-satım görünümünde dolaylı bir borçlandırma şeklinde gerçekleşir.¹²³ Fakat Mâlikî kaynaklarında İne terimi, Hanefîlerde olduğu gibi üç taraflı tasvir edilen işleme söylenmekte, iki taraflı tasvir ise daha çok İne faslı dışında hileli vadeli satış (bey'u'l-ecel) olarak ayrıca ele alınmaktadır.¹²⁴ Yine Mâlikî mezhebine göre fayda sağlayan karz ve faiz şüphesinden dolayı, iki taraflı olup vadeli olarak yüksek fiyattan satılan malın peşinen daha düşük bir bedel karşılığında geri satın alınması şeklinde gerçekleştirilen surette ikinci satış işlemi fasit/batıl kabul edilmiştir.¹²⁵

Mâlikî mezhebinde genel olarak kabul edilen görüşe göre İne işlemi, kendisinden borç istenilen, fakat faizli işlem yapmamak için bunun yerine bir mal satın alması talep edilen satıcının, henüz mülkiyetinde bulunmayan bir malı üçüncü bir şahıstan kendi adına satın aldıktan sonra talep eden kişiye sattığı bir işlem olarak tanımlanmıştır.¹²⁶ Üç taraflı gerçekleştirilen İne işlemi, hükmü açısından üç kategoride ele alınmıştır. Birincisi haram olan İne işlemidir. Bu kısma pazarlık sürecinde, borç isteyen için üçüncü şahıstan satın alınacak malın kâr ve satış bedeli miktarının taraflarca karşılıklı belirlendiği üç taraflı işlem girmektedir.¹²⁷ İkincisi mekruh olan İne işlemidir. Bu kısma, tarafların karşılıklı bir pazarlığı olmadan, sadece borç isteyeninin karşı taraftan belirli bir malı kendisi için satın almasını istediği ve miktarı belirtmeksizin üzerine kâr koyarak geri satın almayı vadettiği işlem girmektedir. Bu kısma giren akit, mekruh olmakla birlikte feshi gerekmemektedir. Caiz olan üçüncü kısım ise taraflar arasında herhangi bir pazarlık ve vaat olmaksızın, belirli türde bir malı talep eden kimseye olumsuz cevap veren tacirin, o malı piyasadan temin ettikten sonra sorana giderek elinde istediği türden malın bulunduğunu haber

¹²⁰ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 6/449.

¹²¹ Ezherî, *ez-Zâhir*, 142-143; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/173; Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmû*, 10/157-158.

¹²² Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l-müstenbaşa*, 2/1011.

¹²³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 3/134-135; Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l-müstenbaşa*, 2/1011.

¹²⁴ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'âne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, thk. Hamîş Abdülhak (Mekke: el-Mektebetü't-ticâriyye, 1415/1995), 2/1002-1004; İbn Abdilber, *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*, 2/670-672; Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l-müstenbaşa*, 3/1107-1108; Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmû*, 10/156.

¹²⁵ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412/1992), 4/392, 403. | İkili ile üçlü işlem arasındaki diğer bir fark da ikili işlemde kendisinden borç istenen kişinin İne satışı yapmakla bilinen birisi olması gerekmezken, üçlü işlemde bu şart aranmaktadır. Bk. Ebû Bekir İbn Yûnus es-Sıkkâlî, *el-Câmi' li-mesâ'il-i'l-Müdevvene* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1434/2013), 11/411.

¹²⁶ Derdîr, *eş-Şerhu's-sagîr 'alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*, thk. Mustafa Kemal Vasfî (Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.), 3/129.

¹²⁷ Bu kısma giren İne işlemi hükmü açısından, borç isteyeninin kendisi için satın almayı açıkça belirtmesine ve her iki işlemin peşin ve vadeli oluşuna göre altı farklı şekilde tasvir edilmiştir. Bk. İbn Rüşd (el-Ced), *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, thk. Muhammed Hacı (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 2/55-59. Fakat bu altıdan her iki işlemin peşin olduğu suretlerin haram olmadığı beyan edildiği için, ortada hükmü haram olan bir kısmın altında değerlendirilebilecek altı kısım bulunmadığı düşünülmektedir. | Ayrıca İmam Mâlik'in açıklamasına uygun biçimde, iki taraflı işlem de hükmü haram olan bu kısımda zikredilmiştir. Bk. Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l-müstenbaşa*, 2/1011.

verdiği ve peşin veya vadeli olarak satışı gerçekleştirdiği işlemidir.¹²⁸

Şâfiî mezhebi imamı Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820), hem iki taraflı hem de üç taraflı îne kapsamında değerlendirilebilecek işlemi zikrederek bunların, açıkça şart koşulmadan gerçekleştirilmeleri durumunda caiz olduklarını söylemiş, fakat îne adını kullanmamıştır. Vadeli olarak bir malı satan kimsenin, müşteri malı fiilen teslim aldıktan sonra aynı müşteriden o malı ilk satıştakinden daha düşük veya yüksek fiyata vadeli ya da peşin geri satın almasının caiz olduğunu söyleyen Şâfiî, bu hususta işlemin îne yapmayı meslek haline getirmiş biriyle yapılıp yapılmaması arasında herhangi bir fark olmadığını vurgulamıştır.¹²⁹ Şâfiî, bu işlemi caiz görmeyenlerin delil olarak Hz. Âişe'den aktardıkları rivayeti tenkit ederek zayıf görmüş ve sahih olduğu kabul edilse bile rivayetin sahâbe arasında meseleyle ilgili iki farklı içtihadı göstereceğini, kendisinin ise muhaliflerin de kabul ettiği gibi bu meselede kıyasa uygun düşen Zeyd b. Erkam'ın görüşünü desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca ilgili rivayette Hz. Âişe'nin meseleyi caiz görmemesinin, faiz endişesinden başka bir sebepten kaynaklanabileceğini dile getirmiştir. Sonra Mâlikî mezhebindeki îne tasvirine benzer bir meseleyi ele alan Şâfiî, bir kimsenin diğerine bir malı göstererek onu satın alıp üzerine kâr koyarak kendisine satmayı teklif etmesinin, ardından da teklif edilen şahsın o malı satın alıp bunu isteyene satmasının caiz olduğunu, teklif eden kişinin o malı ikinci defa aynı kişiye veya başkasına yeniden satmasının ise kişisel tercihinin kalmış olduğunu belirtmiştir. Satın alınması teklif edilen malın, işaretle veya nitelikleriyle belirlenmiş olması ile belirleme işinin tamamen karşı tarafa bırakılmış olması arasında herhangi bir fark olmadığını, aynı şekilde satışın vadeli veya peşin gerçekleşmesinin de işlemin caiz olması noktasında önemli olmadığını bildirmiştir. Fakat Şâfiî, açıkça şart koşturmak suretiyle ilk satın alma durumunun bağlayıcı kılınmasını ve buna göre işlemin gerçekleştirilmesini iki sebepten dolayı caiz görmemiştir: Birincisi, teklif götürülen kişi henüz sahibi ve maliki olmadığı bir malın satışını yapmaktadır. Şartlı şekilde işlemin caiz olmamasını gerektiren ikinci nokta ise, “eğer malı şu fiyata satın alırsan senden şu kadar kârla onu satın alırım” diyerek riske (مُخَاطَرَةٌ) dayalı bir akit gerçekleştirmesidir.¹³⁰ Burada konumuz açısından önemli olan diğer bir husus ise doğrudan îne satışına ilişkin bir meselede muhâtaraya ifadesinin kullanılmasıdır. Şarta bağlı temlik anlamına yakın bir manayı ifade etmek için kullanılan muhâtaraya kelimesinin, sonraki mezhep literatüründe bu tabirle ifade edildiğine rastlanmamıştır. Genelde îne satışını caiz görenler tarafından caiz olmayan özel bir biçimini ifade için kullanılan bu tabir, îne işlemine ilişkin olumsuz bir kanaati de göstermektedir. Şâfiî'nin açık ifadesine göre, işlemin îne yapmayı âdet veya meslek haline getirmiş kimselerle yapılıp yapılmaması herhangi bir fark oluşturmayıp açıkça ifsat edici bir şart koşulmadıkça işlem caizdir.

Şâfiî mezhebi fakihlerinden Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye göre, işlemin îne yapmayı âdet haline getirmiş kimseyle yapılması durumunda, açıkça şart koşturma durumunda olduğu gibi her iki akdin de geçersiz olması gerekir. Fakat bu görüş, Şâfiî'nin açık ifadesine aykırı olduğu için mezhepte kabul görmemiştir.¹³¹ Hem Şâfiî'nin keliminde hem de sonraki mezhep edebiyatında îne ifadesi hem üç taraflı hem de iki taraflı îne satışını tanımlamak için kullanılmışsa da¹³² mezhep literatüründe daha çok iki taraflı işlemi ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca îne satışı, Şâfiî mezhebindeki sahih görüşe göre caiz olmakla birlikte tenzîhen mekruh olup uzak durulması tavsiye edilen bir işlemdir.¹³³ Şâfiîlerde ayrıca

¹²⁸ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 2/55-59; Kâdî İyâz, *et-Tenbîhâtü'l-müstenbağa*, 2/1011-1012; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, 4/405; Demir, *Bey'ü'l-îne*, 48-54.

¹²⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 3/38-39. | Şâfiî, îne yapmayı âdet ve meslek haline getirmiş kimseleri “المُعْتَبَرُونَ” olarak zikretmiştir. Bu kelime, tef'îl (تَفْعِيل) bâbından îne satışı yapmak anlamındaki “عَيْنٌ” fiilinin ismi failidir. Muhtemelen kişinin îne yapmayı âdet ve meslek haline getirmesini ifade etmek için ismi fail kipini kullanmıştır. Bk. Şâfiî, *el-Üm*, 3/339; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, “ayn”, 3/131; Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmû*, 10/157.

¹³⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 3/339.

¹³¹ Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmû*, 10/157-158.

¹³² Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmû*, 10/154.

¹³³ Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî, *Fethu'l-'Azîz fî şerhi'l-Vecîz*, Ali Muhammed İvaz – Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1417/1997), 4/135-137; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttekîn*, thk. Zühre eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991), 3/418-419; Sübkî, *Tekmilâtü'l-Mecmû*, 10/157-158.

numune ile (الأُمُودَج) satış da “İne” olarak adlandırılmaktadır.¹³⁴

Hanbelî mezhebinde, kişinin vadeli olarak sattığı bir malı, peşin olarak sattığından daha düşük fiyata geri satın almasının caiz olmadığı belirtilmiş ve buna “İne meselesi” denilmiştir. Hz. Âişe ve İbn Abbas rivayetlerinin dayanak gösterildiği meseleye ilişkin aktarılan cezanın¹³⁵ sadece Hz. Peygamber’den işitme yoluyla öğrenebileceği, içtihadı açık bir konu olmadığı söylenmiş, işlemin caiz olmayışı ise faize vesile olmasıyla izah edilmiştir.¹³⁶ Böyle bir satış yapılması durumunda işlemin ne olacağı konusu tartışmalı olup, bir görüşe göre sadece ikinci satışın geçersiz olması gerekirken diğer görüşe göre ise her iki satış da batıldır.¹³⁷ Ayrıca mezhep imamı Ahmed b. Hanbel’den aktarıldığına göre, tacirin sadece vadeli fiyat üzerinden mallarını satıp peşin satışa yanaşmaması İne olarak isimlendirilmiştir.¹³⁸ Elindeki malı vadeli olarak satmasını isteyen bir kimseye tacirin, “deh yâzdeh” (ona on bir/peşin ona, vadeli on bire) veya “deh devâzdeh” (ona on iki/peşin ona, vadeli on ikiye) diyerek teklifte bulunup satış yapması, bir rivayete göre mal satıcıya geri satılırsa, diğer rivayete göre mal geri dönmese de Ahmed b. Hanbel’e göre İne olarak isimlendirilmiştir.¹³⁹ Malın piyasa değerinin üzerinde bir fiyata satın alınıp ilk satıcısına geri satılmadığı işlem, Hanbelîlerde genellikle “teverruk” olarak adlandırılmış, mekruh olup olmadığı hususunda Ahmed b. Hanbel’den iki farklı görüş aktarılmıştır.¹⁴⁰

Vadeli veya peşin ama henüz teslim edilmemiş satış bedeli karşılığında mal satışı yapan kimsenin, sattığı malı, peşin veya vadeli daha düşük, fazla veya aynı fiyata, aynı kişiden geri satın almasının, akit esnasında zikredilen bir şart olmadıkça kerâhetsiz helal ve caiz olduğunu söyleyen Zâhirî mezhebinden İbn Hazm (ö. 456/1064), bunun aynı zamanda Şâfiî’nin ve Zâhirî mezhebi kurucusu Ebû Süleyman Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ile takipçilerinin görüşü olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹ Akit esnasında şart koşulması durumunda ise gasp ve haksız kazanç hükmü doğrultusunda akdin feshedilmesi gerektiğini belirten İbn Hazm, şartlı veya şartsız olarak yapılan bu işlemi İne olarak adlandırmamıştır.¹⁴² Hz. Âişe’den aktarılan rivayeti hem senet hem de metin açısından eleştiren İbn Hazm, ilgili rivayetin mevzu ve yalan olduğu sonucuna varmıştır.¹⁴³ İbn Hazm, *el-Muhallâ* adlı eserinin selem başlığı altında, selem satış (bey’) olarak isimlendirilemeyeceğini ifade ettikten sonra, her türlü selem ve İneyi mekruh veya haram sayanların görüşlerine ve onlardan aktarılan rivayetlere yer vermiş ve şöyle demiştir: “İne, ya selem işleminin kendisi ya da belirli bir vadeye kadar malın satılması olmalıdır. Vadeli satışın caiz olması hususunda herhangi bir görüş ayrılığı olmadığına göre, geriye sadece selem işlemi kalır.”¹⁴⁴ İbn Hazm, satış ve selem akdinin birbirinden farklı olduğunu açıklarken getirdiği bu ifadelerle, rivayetlerde İne adıyla yasaklanan işlemin selem olarak yorumlanması gerektiğini kastetmiş olabilir. Nitekim selem ve satışın farklı akitler olduğunu ve selem satış (البيع) olarak adlandırılmayacağını söyledikten sonra, İneye olumsuz bakanların görüşlerine yer veren rivayetleri, vadeli satışta herhangi bir olumsuz görüş bulunmamasından hareketle selem satışın caiz olmadığına dair farklı bir görüş olarak yorumlama ihtiyacı hissetmiş olabilir. Özellikle Mâlikî mezhebinde öne çıkan üçlü tasvirde bir kimsenin diğerine, üçüncü bir şahıstan mal satın alıp üzerine kâr koyarak kendisine satmasını teklif ettiği şekil göz önüne alınırsa,

¹³⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc* (Kahire: el-Mektebetü’t-ticâriyye, 1357/1983), 4/268.

¹³⁵ Hz. Âişe’nin Zeyd b. Erkam’ı, Hz. Peygamber’le yaptığı cihâdının geçersiz olmasıyla tehdit ettiği rivayet kastedilmektedir.

¹³⁶ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî (Kahire: Mektebetü’l-Kahire, 1968-1388), 4/132.

¹³⁷ Şemseddin İbn Müflih, *Kitâbü’l-Fürû’*, thk. Abdullah et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1424/2003), 6/315.

¹³⁸ İshak b. Mansur el-Kevsec, *el-Mesâil* (Medine: el-Câmi’atü’l-İslâmiyye, 1425/2004), 6/2588-2589; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/133; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü’s-Sünen*, 3/1652.

¹³⁹ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâil*, thk. Tarık b. İvazillah (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999), 263; İbn Teymiyye, *Beyânü’l-d-delim*, 80.

¹⁴⁰ İbn Müflih, *Kitâbü’l-Fürû’*, 6/316; İbn Teymiyye, *Beyânü’l-d-delim*, 80.

¹⁴¹ İşlemin İbn Hazm tarafından muhâta kavramıyla ifade edilmemesi sebebiyle, mohatra işleminin Zâhirî mezhebinden alınarak Avrupa’ya yayıldığını söylemek zordur. Fakat bu adla olmasa da bu tür iki taraflı işleme cevaz veren İber Yarımadası merkezli bir mezhebin, işlemin adına etki etmemiş olsa da uygulamadaki geçişinde rol oynaması ihtimal dahilindedir.

¹⁴² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, ts.), 7/548-554. | Fakat konunun devamında Mâlikîlerin görüşünü aktarırken verdiği bir tasvirde, işlemin İne ehlinde biriyle yapılması durumunda Mâlikîlerin buna olumsuz baktığını aktarmıştır. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/549.

¹⁴³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/551-552.

¹⁴⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/41; Demir, *Bey’u’l-İne*, 61.

üçüncü bir şahıstan mal satın alma teklifi alan kimsenin söz konusu malı temin etmesi bir tür vade belirtmeksizin yapılan selem akdine (السَّلْمُ الْحَال) benzemektedir.¹⁴⁵ Dolayısıyla İbn Hazm, rivayetlerde yasaklananın bu olduğunu söylemeye çalışmış olabilir. Öte yandan bu yorum kabul edildiği takdirde İbn Hazm'ın, îne terimini sadece üç taraflı işlemler için kullandığını da söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Orta Çağ'daki dilcilerden, ahlak felsefecilerinden ve hukukçulardan aktarılanlar ile kanon hukukuna dair mevzuattan anlaşıldığına göre "contractus mohatrae" adındaki sözleşme, iki kişi arasında vadeli ve yüksek fiyattan satın alınan bir malın aynı kişiye peşin ve düşük fiyatla geri satılması anlamına gelen, Orta Çağ'daki tefecilik (Lt. usura/İng. usury) yasağını aşmak için kullanıldığı anlaşılan muvazaalı bir işlemdir. Nitekim modern dönem Roma hukukçuları, İslâm hukukçuları ve oryantalistlerin anlatımları da bunu desteklemektedir. Mohatra işlemi temelde Roma hukukundaki Klasik Döneme ait birtakım meselelere dayandırılrsa da kelimenin, Orta Çağ Latincesine ait olup aslen Arapça kökenli olması bu iddiayı zayıflatmaktadır. Ayrıca modern dönemde birçok araştırmacı ve bilim adamının, sözleşmenin fıkıhtaki îne satışına dayandığını söylemesi de mohatra sözleşmesinin kökeninin İslâm medeniyetine ait edebiyatta aranması gerektiği fikrini desteklemektedir.

Araştırma sonucunda muhâtaraya ifadesinin bahse girmek, kumar oynamak, ödül karşılığı yarışmak, garar satışı yapmak, tesadüfi şarta bağlı temlik işlemi gerçekleştirmek, hukuka uygun gözüküp gerçekte hukuka aykırı danışıklı bir işlem gerçekleştirmek ve aldatmaya dayalı bir işlem gerçekleştirmek gibi anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Kilise hukukundaki mohatra işlemi ile fıkıhtaki muhâtaraya ve îne adındaki işlemlerin ortak noktasının her iki işlemin yapılış gayesinin faiz yasağını aşmak olması ve bu amacı sağlamak için hukuka uygun gözüküp danışıklı bir işlem gerçekleştirilmesi, işlemin adının neden "muhâtaraya" dan geldiğine dair ipucu sunmaktadır.

Câhiliye döneminden itibaren Araplar tarafından bilindiği anlaşılan îne satışının ilk dönemlerden itibaren gündeme geldiği, uygulamaya Hz. Peygamber zamanında ve sonrasında sahâbe arasında rastlandığı, hükmünün ise fıkıh ekolleri arasında tartışmalı olduğu görülmüştür. Genel olarak bakıldığında, açıkça şartlı şekilde gerçekleştirilen iki ya da üç taraflı îne işleminin geçersiz olduğuna dair görüş birliği bulunduğu, şartsız gerçekleştirilen iki taraflı işlemin çoğunluk tarafından caiz görülmediği, sadece Şâfiî ve Zâhirî mezhepleri tarafından onaylandığı, üçlü işlemin ise çoğunluk tarafından caiz görüldüğü anlaşılmıştır. Modern dönem öncesi kaleme alınan fıkıh edebiyatında îne işleminin, doğrudan muhâtaraya adıyla terimleştirildiği tespit edilememiş, fakat Şâfiî'nin şartlı îneyi anlatırken muhâtaraya kelimesini, temlik işleminde tesadüfi şarttan doğan riski ifade için kullandığı tespit edilmiştir.

İşlemi tasvir eden anlatılar dikkate alındığında, Orta Çağ'daki Hristiyanların contractus mohatrae adındaki işlemi Müslüman Araplardan aldığı, Orta Çağ'daki tanımlar dikkate alındığında söz konusu Arapların özellikle iki taraflı îne işlemine cevaz veren bir mezheple ilişkisi olan kimseler olması gerektiği, mohatra kelimesinin Arapçadan ilk olarak İspanyolcaya geçtiği göz önüne alındığında kelimenin bu coğrafya merkezli bir mezheple bağdaştırılmasının uygun olacağı, bu itibarla Endülüs Emevî devletinde yaygın bir mezhep olan Zâhirî mezhebine mensup kişilerden alınmış olabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan Şâfiî mezhebinin yaygın olduğu Kudüs civarına düzenlenen haclı seferlerinde yer alan İspanyol şövalyelerin kelimenin transferinde rol oynaması ya da Araplarla deniz ticaretinin kesiştiği bir nokta olan Sicilya kıyılarının bundaki etkisi de olasılıklar arasındadır. İşlemin adının Arapça kökenli olması, hükmüyle birlikte alınmasını gerektirmeyeceği kabul edilirse buradan hareketle, İber Yarımadası'na yabancı olmayan Malikî mezhebinin işleme "mohatra" denilmesinde rol oynaması da ihtimal dahilindedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

¹⁴⁵ İbn Hazm'a göre vadesi belirtilmeyen selem akdi caiz değildir. Zira nasta selemin, vadeye bağlı biçimde yapılması emredilmiştir. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/41-42, 49.

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1989.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Matba'atü dâireti'l-me'ârif, 1326.
- Askalânî, İbn Hacer. *Telhîsu'l-habîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1989.
- Atak, Ali Selkor. *Roma Hukukunda Tüketim Öduncü Sözleşmesi (Karz Akdi-Mutuum)*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.
- Aynî, Bedreddin. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000.
- Bardakoğlu, Ali. "Kumar". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 424/2003.
- Beyhakî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmîd. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.
- Braudel, Fernand. *Medeniyet ve Kapitalizm*. çev. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Buhârî, Burhaneddin. *el-Muhîtu'l-Burhânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422/2001.
- Cardahi, Choucri. "Le Prêt à Intérêt et l'usure au Regard des Légistations Antiques, de la Morale Catholique, du Droit Moderne et de la Loi Islamique", *Revue Internationale de Droit Comparé* 7/3 (Temmuz-Eylül 1955).
- Cessas. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1405.
- Cessas. *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ*. thk. Abdullah Nezîr Ahmed. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.
- Cevâd Ali. *el-Mufassal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. b.y. İntişârâtü's-Şerîf Radî, 1380.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-melâyîn, 1407/1987.
- Demir, İbrahim Halil. *İslam Borçlar Hukukunda Bey'u'l-İne*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Denzinger, Henrico. *Enchiridion Symbolorum*. Friburg: Herder, 1911.
- Derdîr. *eş-Şerhu's-sagîr 'alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*. thk. Mustafa Kemal Vasfî. Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts.
- Dozy, Reinhart. *Tekmiletü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*. çev. Muhammed Selim en-Na'imî. Bağdat: Vizâretü's-sakâfe ve'l-i'lâm, 1979-2000.
- Ebû Bekir İbn Yûnus es-Sikillî. *el-Câmi' li-mesâ'ili'l-Müdevvene*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1434/2013.
- Ebû Yûsuf. *el-Âsâr*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1355/1936.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2019.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *ez-Zâhir fi garâibi elfâzi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Mes'ad Abdülhamid es-Sa'denî. Kahire: Dâru't-talâ'î, 1994.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed İvaz Mur'ib. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Ferrâ, Ebû Ya'lâ. *et-Ta'lîku'l-kebîr fi'l-mesâ'ili'l-hilâfiyye beyne'l-e'imme*. Beyrut: Dâru'n-nevâdir, 1431/2010.

- Franciosini, Lorenzo. *Vocabolario Italiano e Spagnolo*. Venedik: Nella Stamperia Baglioni, 1796.
- Gregorii, Henricus. *Dissertatio de Mohatra Contractu*. Wittenberg: Literis Matthaei Henckelii, 1663.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk. *el-Müdüvî li-'ileli'l-Münâvî*. Kahire: Dâru'l-kütübî, 1996.
- Güney, Necmeddin. *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Hamîs, Abdurrahman b. Abdillah. *el-Muhâtara fi'l-mu'âmelâti'l-mâliyye*. Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'üd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1432/2011.
- Hârizmî, Muhammed b. Ahmed. *Mefâtihu'l-'ulûm*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1409/1989.
- Hattâb. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412/1992.
- Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerim el-Garbâvî. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1402/1982
- Herevî, Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. thk. Ahmed el-Mezîdî. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1999.
- Heytemî, İbn Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyye, 1357/1983.
- Homer, Sidney - Sylla, Richard. *A History of Interest Rates*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2005.
- İbn Âbidîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'lü-fikr, 1412/1992.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409.
- İbn Emîri'l-Hâc. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1983.
- İbn Hazm. *el-Muhallâ*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Tehzîbü's-Sünen*. thk. İsmail b. Gazi Merhaba. Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 1428/2007.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-me'âd fi hedyi Hayri'l-'ibâd*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el-Muğnî*. thk. Taha Muhammed ez-Zeynî. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968-1388.
- İbn Kurkûl, *Metâli'u'l-envâr 'alâ şîhâhi'l-âşâr*. Katar: Dâru'l-felâh, 1433/2012.
- İbn Kuteybe. *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve'l-luga*. thk. Mervan Atıyye – Muhsin Harâbe. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1410/1990.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru sâdir, 1414.
- İbn Mukbil. *Dîvân*. nşr. İzzet Hasan. Beyrut: Dâru'ş-şarki'l-'Arabî, 1416/1995.
- İbn Müflih, Şemseddin. *Kitâbü'l-Fürû'*. thk. Abdullah et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424/2003.
- İbn Rüşd (el-Ced). *el-Mukaddimâtü'l-mümehtidât*. thk. Muhammed Hacı. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Rüşd (el-Hafîd). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1425/2004.
- İbn Sîde. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1417/1996).
- İbn Sîde. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdülhamid el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 421/2000.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Beyânü'd-delîl 'alâ ibtâli't-tahlîl*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *el-Kabes fi şerhi Muvaţţ'a'i Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Veled Kerim.

- Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-Esîr. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîsi ve'l-esser*. thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî – Mahmud et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Hümâm. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbnü't-Türkmânî. *el-Cevherü'n-nakî fî'r-reddi 'ale'l-Beyhakî*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Kâdî Abdülvehhâb. *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. thk. Hamîş Abdülhak. Mekke: el-Mektebetü't-ticâriyye, 1415/1995.
- Kâdî İyâz. *et-Tenbîhâtü'l-müstenbâta 'ale'l-kütübi'l-müdevoene ve'l-muhtelağa*. thk. Muhammed el-Vesîk. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011.
- Kâdîhan. *el-Fetâvâ*. thk. Salim Mustafa el-Bedrî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009.
- Kanâzi'î, Ebü'l-Mutarriif. *Tefsîru'l-Muvatta*. thk. Amir Hasan Sabrî. Katar: Dâru'n-nevâdir, 1429/2008.
- Kârî, Ali. *Fethu bâbi'l-inâye*. thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-erkam, 1418/1997.
- Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- Kevsec, İshak b. Mansur. *el-Mesâil*. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmîyye, 1425/2004.
- Kurtubî, İbn Battâl. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kürâunneml. *el-Muntahab min kelâmi'l-Arab*. thk. Muhammed el-Ömerî. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-kurâ, 1409/1989.
- Lessius, Leonardus. *De Iustitia et Iure*. Anvers: Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1609.
- Necmeddin Güney. *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Nemerî, İbn Abdilber. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ – Muhammed Ali Mu'avvaz. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000.
- Nemerî, İbn Abdilber. *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*. Riyad: Mektebetü'r-Riyâd, 1400/1980.
- Nesefî, Necmeddin. *Tilbetü't-talebe*. İstanbul: el-Matba'atü'l-âmirî, 1311.
- Nevevî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttekîn*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991.
- Noonan, John. *The Scholastic Analysis of Usury*. Cambridge: Harward University Press, 1957.
- Onur, Mehmet. *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Ömer, Ahmed Muhtar Abdülhamid. *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1429/2008.
- Pascal, Blaise. *Taşra Mektupları*. çev. Mehmet Alkan. Ankara: Fol Kitap Yayınevi, 2021.
- Pierre, Joseph Proudhon. *Mülkiyet Nedir*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Pope IX. Gregorius. *Decretales*. Köln: Thurnisiorum Fratrum, 1730.
- Pope XI. Innocentius. *A Decree Made at Rome, the Second of March, 1679 Condemning Some Opinions of the Jesuits and Other Casuits*. Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonu.

<https://name.umdl.umich.edu/A45897.0001.001> (Erişim 22 Mayıs 2024).

- Pothiér, Robert Joseph. *Tratié du Contrat de Vente*. Paris: Debure l'aîné, 1762.
- Pufendorf, Samuel. *De Jure Naturae et Gentium*. Oxford: The Clarendon Press, 1934.
- Rado, Türkan. *Roma Hukuku Dersleri: Borçlar Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2021.
- Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed. *Fethu'l-'Azîz fi şerhi'l-Vecîz*. Ali Muhammed İvaz – Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1417/1997.
- Rodinson, Maxime. *Islam and Capitalism*. çev. Brian Pearce. New York: Pantheon Books, 1973.
- Saccoccio, Antonio. *Il Mutuo Nel Sistema Giuridico Romanistico*. Torino: G. Giappichelli Editore, 2020.
- Sahnûn. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1994.
- San'ânî, Abdürrezzak. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. Gucerât: el-Meclisü'l-ilmî, 1970-1983.
- Scaccia, Sigismondo. *De Commercii et Cambio*. Köln: Viduae Wilhelm Metternich & Filii, 1738.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Schulz, Fritz. *Classical Roman Law*. Oxford: The Clarendon Press, 1961.
- Sehâvî, Şemseddin. *el-Ecvîbetü'l-merdıyye fi mâ süile's-Sehâvî 'anhü mine'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. Umman: Dâru'r-râye, 1418.
- Senhûrî, Abdürrezzak. *el-Vesît fi şerhi'l-Kânûni'l-medenî*. Beyrut: Dâru ihyai't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Senhûrî, Abdürrezzak. *Mesâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Serahsî, Şemsüleimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993.
- Serahsî, Şemsüleimme. *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. thk. Ertuğrul Boynukalın. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Serahsî, Şemsüleimme. *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*. thk. Selâhaddin el-Müneccid Abdülaziz Ahmed. Kahire: Ma'hedü'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1971.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *el-Mesâil*. thk. Tarık b. İvazillah. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- Soria, Buitron Johannes. *Epilogus Summarum*. Paris: Simeonem Piget, 1656.
- Soyres, John. *The Provincial Letters of Pascal*. Cambridge: Deighton, Bell and Co, 1880.
- Suğdî. *en-Nütef fi'l-fetâvâ*. thk. Selâhaddin en-Nâhî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984.
- Sübki, Takıyyüddin. *Tekmiletü'l-Mecmû* (el-Mecmû içerisinde). Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Şâfiî, *el-Üm*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1410/1990.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şihâr, Ebû Nasr. *et-Tehâyül 'ale'r-ribâ fi't-temvîli'l-İslâmî*. Umman: Mektebetü Maskat, 2014.
- Taberânî. *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1984.
- Tahâvî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.
- Tahiroğlu, Bülent - Erdoğan, Belgin. *Roma Hukuku Meseleleri*. İstanbul: Der Yayınları, 2010.
- Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- Umur, Ziya. *Roma Hukuku Lüğati*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1983.
- Uzun, Taceddin. "Temîm b. Übey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Üsmendî. *Tarîkatü'l-hilâf beyne'l-e'immeti'l-eslâf*. thk. Muhammed Zekî Abdülber. Kahire: Mektebetü dâri't-türâs, 1428/2007.

Villalobos, Enrique. *Suma de la Teologia Moral y Canonica*. Alcalá de Henares: Maria Fernandez, 1668.

Vocabolario degli Accademici della Crusca. Napoli: Giovanni di Simone, 1747.

Watson, Alan, *The Digest of Justinian*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1998.

Zebîdî, Muhammed Murtaza. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Matba'atü hukûmeti Kuveyt, 1965-2002.

Zimmermann, Reinhard. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. New York: Oxford University Press, 1992.

Ziriklî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

Zübeyrî. *Nesebü Kureyş*. thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1982.